

Кыргыз 82
М.23

МАНАС

КЫРГЫЗДАРДЫН
УЛУУ КАНЫ

КЫРГЫЗ ЭПОСУ

УДК 398
ББК 82.3 (2 Ки)
М 23

centerragold

Китеп «Кумтор Оперейтинг Компанинин» каржылык колдоосу менен чыгарылды.

Орто жана жогорку мектеп жашындагылар үчүн

Адабиятташтырып иштеп чыккан *Виктор Кадыров*
Которгон *Эсентур Кылычев*

М 23 **Манас — кыргыздардын улуу каны:** Орто жана жогорку мектеп жашындагылар үчүн / Текст: В.В. Кадыров; Котор. Э. Кылычев; Сүрөтчүсү А. Абдылдаев. — Б.: Паритет, 2010 — 56 б.: ил.

ISBN 978—9967—424—74—6

«Манас» эпосу — кыргыз эл чыгармачылыгынын улуу мурасы. Ал көлөмү жагынан дүйнө элдеринин белгилүү эпикалык чыгармаларынан бир топ эле чоң. «Манас» эпосу ЮНЕСКО тарабынан адамзаттын уникалдуу чыгармаларынын катарына киргизилген.

Эпостун каарманы Манас — эрдиктин, акылмандыктын, айкөлдүктүн белгиси, ал аталган сапаттары аркылуу кыргыз элинин көптөгөн муундарына үлгү болуп келет.

Колуңуздаардагы повесть 2005-жылы «Паритет» басмасы тарабынан чыгарылган «Манастын жаш кези» китебинин уландысы.

Повестте Тянь-Шанды кытай төбөлдөрүнүн бийлигинен бошотуу, кыргыздардын Алтайдан Тянь-Шанга көчүп келиши тууралуу окуялар баяндалат.

Манас кыргыз элинин душмандары менен гана эмес, ошондой эле ажыдаарлар, жайчылар, сыйкырчылар сыяктуу фантастикалык каармандар менен да кармашат.

Орто жана жогорку мектеп жашындагы балдар үчүн жазылган.

Китепте белгилүү сүрөтчү А. Шубиндин «Манас» эпосуна тарткан сүрөттөрү пайдаланылды.

А 4702300510—10

УДК 398
ББК 82.3 (2 Ки)

ISBN 978—9967—424—74—6

© «Паритет» басмасы, 2010

Мазмуну

Манастын кайтып келиши

6

Жайсандын ыры

10

Текес кандын сыйкырдуу аскери

13

Кыз Сайкал

17

Чыгыштан чабуул

22

Капчыгайдагы кармаш

25

Алтайдан көчүү

29

Алооке кан

32

Шоорук кан менен болгон согуш

36

Алмамбеттин тарыхы

39

Манастын жаңы тууганы

42

Санирабийга

46

Манас менен Санирабийга

50

Канькей

52

Мун жарымы болуп калган. Өзөндүн колтугундагы айыл катуу уйку-да. Калың коюлган жаздыктарга чыканактап, бир калыптагы суунун унун тыншаган Жакып байда уйку жок. Анын кулагына бирде аттардын дубурту, бирде кыйкырык-чуу, бирде бирөөлөрдүн кобур-собур үндөрү угулгансыйт. Ал акыркы күндөрү баласы тууралуу көп ойлонуучу болуп алды.

Тун баласы Манастын үйдөн кеткенине мына үч жылдын жүзү болду...

Кытайларга каршы кыргыздарды көтөрүп чыккан, он алтыга толо элек Манасын эл кан кылып шайлап алган күндү эстегенде Жакыптын көөнү көтөрүлө түшөт.

Ошондон тарта кыргыз жергесинде бейпил турмуш өкүм суруп, эл жыргап эле жатып калышты. Бирок, Жакыптын ичи түпөйүл, кытай кербенин колго тушуруп, алардын аскер башылары Нескара менен Нуукердин жоокерлерин талкалаган кыргыздарды Кытайдын улуу каны Эсенкан тынч коет дейсинби.

Анан эки жыл өтүп-өтпөй, кыргыздарды кытайдын жүз миң аскери каптап келатат деген кабарды укканда, бай Жакып баягыларга жооп бере турган мезгил жеткенин түшүндү. Кыргыздарга тамыр уруулардан жыйырма алты миң кол курап, душмандарын чидей кууп, мында да баласы Манас өзүнүн көкжалдыгын көргөздү. Ал кытайларга кууш капчыгайда буктурма тосту. Төрт тарабынан курчалып, жан айласын таппаган кытайлардын бири уу ичип, бири канжарына сайынып дегендей өлүп кутулушту, качып кутулушту. Манаска мында да Кудай эге болуп, жардамга келди...

Бай Жакып онтолоп башка капталына оодарылды, кудук ойлор дагы эле тынчын алат. Ошондогу кармаштан кийин уулу кытайлардын жакынкы шаарларына журушкө чыгыш керектигин айтып эле тынчыбай калды. Дангулу, Жаркент, Кучөр, Кашкар, Турпан... өңдөнгөн шаарлардан Чыгыш Түркстанда он бири бар, алардын эн чоңу Дагалакты башкарып Эсенкандын жөкөрү Кырмус отурат, анын аскерлери да сан жеткис. Манастын ойлогонун бербеген бир мүнөзү бар, кой деген сайын кайра күчөйт. «Качан өлөбүз деп, калтырап-титиреп отура бермек белек. Алар баары бир бизди тынч коюшпайт. Андан көрө жай жатышканда капыстан өзүбүз басып аалык», — деп кыргыздардын жаш каны элин угүттөйт.

Ошондо элдин баары көтөрүлүп, журушкө чыкмай болушту. Манас карыкартандар менен жаш балдарды мал караганга, айыл кайтарганга, элге тээк болгонго деп таштап кетти.

Манас журушкө кетээр менен кыргыздар дөөлөр менен алптарды жеңишиптир, кыргыздар кытай төбөлүнүн биринин аскерлерин талкалашыптыр деп бүтүндөй Түркстан дун түшүп жатып калышты. Буга бай Жакып кубанып деле ийбеди: «Ой, мунун баары акыр тубу жакшылыкка алып келбейт. Кытайдын падышасы жөн эле моюн сунуп бере койчулардан эмес го...»

Бир маалда Жакып суунун бир калыпта аккан үнүнөн башка доошту эшитти. Өйдө болуп, тыншап калды. Чын эле аттын дубурту угулду, кимдир-бирөө атын үстөкө-босток камчыланып, айылды көздөй шашып келаткандай.

Манастын кайтып келиши

Кирпигинен тартып койсо жыгылчудай болуп чарчап-чаалыккан чабарман уулунун жүрүштөн кайтып келе жатканын, өзү менен кошо колукту алып келе жатканын айтып, сүйүнүчтүү кабар алып келди.

Ошентип, байдын эли күн чыга электе эле, бири мал союп, бири очокторго от жагып дегендей кан баланы тосуп алууга даярданып калышты.

Бай Жакыптын боз уйунун жанына кийиздери апакай, чачылары желге учкан, түр түстөгү жиптер менен кооздолгон аябагандай чоң боз үй тигишти.

Түш ченде элдин уу-дуусунан улам тышка чыккан Жакып, көзүн күндөн калкалады да, ашуудагы асабалары шамалга желбиреп, селдей аккан көп атчанды көрдү. Эл көргөн көздөрүнө ишенбей бир саам дымып калды, кырды ашып келаткан атчандардын дегеле түгөнөр түрү көрүнбөйт, алар тушуп келаткан коктунун ичи кылкылдап аскерлерге толуп чыкты.

Бир кезде Жакып: «Манас, каралдым!» — деген сүйүнүчтүү кыйкырыкты укту, карган Чыйырды курал-жарактары, кийген кийимдери алтын, күмүш менен чегеленген жоокерлердин коштоосунда келаткан Манасына этек-жеңин үзө басып чуркап калды.

Жакып атынан ыргып тушуп, энесин карай жүгүргөн уулун карап турду, үч жыл мурун жүрүшкө кеткенде Манас жаш бала эле болчу, эми ал тиш кагып, эрезеге жеткен азамат болуп калыптыр. Байдын артында Абыке менен Көбөш агасын чочулап карап турушту.

— Ата, жеңиш менен келдик! — деди Манас атасына жакындай тизе бугуп. Баласын сагынган Жакып аны өзүнө имерди.

— Биз да силердин салгылаштар жөнүндө кабардар болуп аттык. Бирок, өзүңдүн оозунан укканга эмне жетсин. Эмне күн болуп кетет деп жүрөгүбүз

тушуп эле атты, сени көрсөк дегенде ак эткенден так эттик, Манас. Баса, келинчегинди көрбөйм го?

Манас өзүн коштоп келаткан жоокерлердин бирин бурулуп карады эле, анысы аттан ыргып тушуп, туулгасын баштан алганда, калтардай болгон чачтары ийнине төгүлүп калды. Кыз аябагандай сулуу эле. Керилген жаадай каштары, узун кирпичтери, ак куунукундай моюну ага өзгөчө бир көрк берип турду.

Манас кыздын колунан жетелеп, ата-энесине алып келди.

— Карабөрк, алыскы Лоб-Нор көлүнүн жээгиндеги Дангу шаарынын башчысы Кайып дандын кызы. Кайып даң да жоокерлери менен ушу жерде. Ал азыр биз тараптык. Аны менен биз жакында эле согушканбыз. Лоб-Нордун суусу канга боелгон катуу кармашта, калмактар да, биз тараптан да көп жоокерлер набыт болду. Кайып даң арстанчасынан кармашты, согушка анын балдары гана эмес, кыздары да катышып, Карабөрк жаа менен атып Бакайды жарадар кылды, маа да канжар көтөрдү. Көптөгө барып гана жеңишке жетиштик. Бирок, мен Карабөрккө, анын сулуулугуна жеңилип, Кайып даңга күйөө бала болдум да, анын жерлерин кайтарып бердим, — деди Манас.

Ал нөкөрлөрүнө оорукту ушул жерге орнотууну буюрду эле чабармандар аскерлердин бир башынан экинчи башына чапкылап жөнөп калышты. Бат эле боз үйлөр менен чатырлар тигилип, очоктордо оттор жагыла баштады. Тынч жашоого көнгөн Жакып, кумурсканын уюгундай болуп быкылдаган бул элди үрпөйүп карап турду.

— Азыр менин жоокерлеримдин саны алты жүз миңге жетти, ата, — деди атасынын бир эсе таң калып, бир эсе абдырап турганын байкаган Манас. — Үрбү, Көкчө, Жамгырчылардын баары тең жакшы колбашчылар. Эмне дээринди айттырбай туруп эле билишет, анан ушулардын баарына баш-көз болгон акылман Бакай абам бар. Өзүмө кандай ишенсем, а кишиге дагы ошондой эле ишенем.

— Ал бир тууганым кайда жүрөт, анын атасы каякта? — деп Жакып өзүнүн улуу агасы Байды издеп, шашып калды.

— Агаңыз бир жыл мурун Кашкарда каза болду, ата, — деди Манас кайгылуу. — Биз Эсет өлкөсүн баш ийдирип, Маңгыт шаарын алганыбызда ал биз менен болчу. Бир тууганыңыз Орозду менен Байдын балдары Бакай, Тайлакты калмактардын туткунунан биз чогуу бошотуп алдык. Абам ырыстуу киши экен, балдарынан топурак буюруп, жерге ак кепинделип көмүлдү.

Жакыптын боз үйүнө жаңы атчандар бастырып келишти. Алардын бири кудум эле Байдын жаш кезин элестетет, алп мүчөлүү, бакыбат жигит экен. Токтоо, бир көргөн адам көздөрүнөн акылмандыкты баамдабай койбойт. Жакып аны «Бакай!» деп тааныды да, көзүн экинчи атчанга бурду. Башын ак чалып, сакалы куудай болуп, бети-башын бырыш аралаганы менен Жакып аны да илгиртпей эле тааный коюп, «Орозкул аба!» деп бир кыйкырып алды да, эңтедеп шашып калды. Жакыптын

өзүнө болсо Ороздунун ойсоктогон он уулу салам айтып, бири бирин түрткүлөп, жетип келишти.

Балдардын чуусуна карабай Жакып менен Орозду сагынгандары канганча сүйлөштү. Бир туугандарды кытайлар чилдей тараткандан бери канча гана мезгил өткөн жок. Улам бирдемени сурашып, деле кептери канаар эмес. Анын ортосунда Жакып баласын да уккусу келди эле ал колун жайып:

— Адегенде той болсун, канткен күндө да кайнатам Кайып даң өз кишилери менен бул жерде эмеспи. Анын үстүнө согуштан чарчаган жоокерлерим да ойноп-кулуп, эс алсын. Комуз чертилип куу ойнолсун, кыздар ырдап обон созсун. Биз да өз жергебизге кайтып келатып, ушулар жөнүндө кыялданганбыз...

Ошентип, сурнай-кернейлер жаңырып, комуздун кулагы күүтө салынып, обондор көктө агылып той да башталды.

Бир бирине кыналышып, зор бактыга кубанышып Манас менен Карабөрк бир чыбыкты кармап турушту. Жакып алардын чыбыгын колуна алып ортосунан сындырды да, кайра экөөнө карматты. Экөө чыбыкты алыс ыргытышты. Илгерки замандарда келишимдин бузулгустугун ушинтип бекемдешкен.

— Эми силер тубөлүк жубайсыңар! — деп Жакып жарлык кылды да, миңдеген элдин «Манас! Карабөрк!» деген кубанычтуу кыйкырыгын асказоолор жаңырттып, алыска кайталап алып кетип жатты.

Жайсаннын ыры

Манастын үйлөнүү тою он күнгө созулду. Селкинчек тепкен жигиттер менен кыздардын ырлары алда кайда жаңырат. Эңишке түшкөн, күрөшкө түшкөн баатырларды сүрөп кыйкырган эл бир жагында кыйкырып дуулдаса, бир жагында айтышка түшкөн акындарды сүрөгөн эл кыйкырып дуулдайт.

Биринчи күнү эле жүрүш жөнүндө уккусу келген атасына Манас:

— Бу дүйнөдө ар кимдин бешенесине ар нерсе жазылган тура, ата. Мен эли-жеримди душмандардан коргоо үчүн туулган көрүнөм. Сүйлөгөнгө анча устат эмесмин, андан көрө менин жолдошумдун аңгемесин ук, — деп Жайсанды көрсөттү.

Кудай таалам бул жоокерге акындык өнөрдү ченебей берип койгон экен, эмне тууралуу эргип ырдабасын, уккандарды дубалап койгонсуп, баарын унуткартып өзүнө арбап алат. Аны күн кур калтырбай ортого алып, Манастын жүрүшү жөнүндө айттырып, тажабай уга беришет.

Чогулган эл демин ичине алып, кыргыздын акылман да, баатыр да каны Кошой жөнүндө, анын сыйкырчылыгы жөнүндө, ошол сыйкыр өнөрүнүн күчү менен кан Кошойдун Дагалактын шаар башчысы Кырмусуга айланып, Манастын шаарды алганына жардам бергендиги жөнүндө угуша турган. Акын кыргыз жоокерлеринин Эсет өлкөсүндөгү катуу кармашы жөнүндө, Мангыт шаарын кантип басып алгандыктары жөнүндө, Орозду менен Бакайга жолуккандары жөнүндө, анан Байдын кайгылуу өлүмү жөнүндө эргип-эргип баян этет.

Жайсан салгылашты айтып киргенде тим эле жер титиреп жаткандай сезилип кетет. Жайсан Манастын аскерлеринин тогуз күн-тогуз түн катары төбөдөн күн куйкалаган ысык чөлдө кетип баратканын айтып киргенде уккандардын тили кургап, чеке ылдый шоргологон терди өздөрү кошо ичкен сымал сезилип

кетет. Ырчынын элди арбаганы арбаган. Чымындары чычкандай, чычкандары дөбөттөй, булактарынан бермет таштар атып турган, калың өскөн чөптөрүндө чондугу тай казандай болгон ташбакалар жылып жүргөн сыйкырлуу Аспаан өлкөсүнө жеткенде, уккандар ал жерде Манастын жоокерлери эмес эле өздөрү жүргөнүп кабактары жарылат. Манастын алты жаа аткычын жалгыз көздүү дөө туткундап алганда көптөрүнүн оозунан сөзү тушуп, не кыларын билбей калышат. Көбүнүн көз алдына көөдөй караңгы таш үнкүр, андагы жалгыз көздүү дөөгө колго тушкөн алты жаа аткычтын аянычтуу тагдырлары тартыла тушот. Алардын бири Кутубий дөөнүн жалгыз көзүн агыза сайып, туткундан качып чыгышканда эл жеңилдене үшкүрүшөт. Жайсан Жакыптарга аябагандай эле узак аңгеме куруп берди, чүрөктөй аялдары, ит куйруктуу эркектери бар итал өлкөсү туурасында, Манастын аскерлери согушкан даңгыт өлкөсүнүн башчысы Дубурөкандын тоодой болгон замбиректери туурасында кеп салды.

*Үркөрбоо деген замбирек, он эки билге тарттырып,
Атаардан мурун дүп этип, он эки куржун дарыны,
Оозуна куйган түтөтүп, отуз балбан араң зор,
Октогон огун күчөшүп. Замбирек атып калганда,
Даңгыттар шаары титиреп, түтүнгө толуп көк бети,
Тарс эткен анын күчүнө. Отуз шаар угуп бул үндү,
Ойдо жок жерден бүлүндү. Обу жок аскер топтолуп,
Даңгыттар бүтүн козголуп, Манасты каптап жүгүрдү...*

Ар күнү Жайсан ырын баяндын эң кызык жерине келгенде токтотуп койот. Ырчы окуяны аягына чыгарса деп ак эткенден так эткен элдин капшыты чыкпай, уккандарын бир-бирине кайталап айтышып, эртеңки күнгө чейин араң чыдашат.

Жайсан Манас менен анын жоокерлеринин кытайларга салган урушун өтө эргип баян этет. Анын үнү ошол салгылаштагы кылычтардын үнүн элестетип, эл ошол кызыл кыргын кармашты кадимкидей көрүп турат.

*Качкан жоонун артынан, аламанды кара журт
Коюп кетип баратыр, айбалталап чокусун
Оюп кетип баратыр, алтымыштан-элүздөн
Союп кетип баратыр, кара канга камбылдар
Тоюп кетип баратыр. Качкандары кутулуп,
Калганы калды тутулуп, түмөн кытай кол качты
Дүңүйө жүзү бузулуп.*

Жайсан Манастын согуштук жортуулдарынын баарын келиштирип айтат, эл да анын ырларын укмайынча бирдемеси жетишпегенсип туруп алышат.

Текес кандын сыйкырдуу аскери

Чын эле Жакып менен Чыйырдынын кубанычы көпкө созулган жок. Алардын уулу үйлөнүү тоюнан көп өтпөй эле жоокерлери менен кайрадан жортуулга жөнөдү...

Аккуласын алчаңдатып минип, эр жүрөк жоокерлери курчаган Манас эмнегедир ойлуу.

— Мен баары бир атам ойлогондой Алтайда мал багып жашай албайт болчумун! — деди ал жанында келаткан жан жолдошу Кутубийге. — Качан келип кытайлар Карашаарды каптап, бизди койчосунан муздап кетет эле деп кутуп отура бермек белек.

— А мен бизди чалгынга Жакып бай жиберген экен деп ойлогом, — деп жооп берди Кутубий, — Алтайдан көчүп Ферганага жакындайлык деп аксакалдар чечишпеди беле.

— Анын чын, аларды эптеп көндүрүш оңой болгон жок! Анжыянга жол Текес кандын жерлери аркылуу өтөт, Чуйду болсо Акунбешим башкарып турат. Нарын жерлери анжыяндын төбөлү Алооке кандын колунда. Ташкенде Панус кан отурат. Алардын бири да кыргыз аскерине кубана койбойт. Илгери чоң атам Ногой өзүнө баш ийген алыскы Лоб-Нордон Ташкен талааларына, Чуй өрөөнүнөн афган жерлерине чейин тынч эле өтүп кете беруучу экен. Эми биз кыргыздын ошол жерлеринин баарын кайрып алышыбыз керек, — деген Манас кайрадан терең ойго батты. Ал ордунан көчкүсү келбеген атасын эстеди. Жакып Анжыян Бээжинден Карашаарга караганда алысыраак экендигин укканда гана көчкөнгө макул болду.

Капыстан эле кыргыз аскерлери ордунда туруп калды да, көп өтпөй Айдаркан казак баштаган колбашчылардын кичине тобу Манаска келишти. Алардын абдырап калгандай түрлөрү бар.

— Манас, — деди Айдаркан эмне дээрин билбей, — чалгынчылар Терс суусунун аркы бети толо аскерлер турганын айтып келишти. Бир күндүк жолдун баарын душмандар ээлептир, булар менен салгылашканга күчүбүз жетпейт, кайра кетсекпи?

Манас колбашчыларын каардуу карады:

— Кармашпай эле артка кетебиз дегилечи? Ушул кантип оозуңарга барды? Душмандан качып жөнөгүдөй же аял болбосоңор! Мынчалык аскер жыйылган соң кытай менен калмактар бизге эртең эле кол салышат, анда кайда качасыңар?! Же чыкканчасынан жерге кирип кетесиңерби? Же көккө чыгып кетесиңерби? — Ачууланган Манас Аккуласын теминип, алдыны карай чаап жөнөдү. Бакай да анын артынан атына камчы урду.

Алар бир топ жүрүп отурушуп, ар жагында Текестин жери жаткан Муюлдунун кырына чыгышты. Манас менен Бакай өрөөн толо быкпырдай кайнап, согушка даяр турган аскерлерди көрдү. Саадагы жебеге толтура жаачылар окторун жамгырдай жаадырганга даяр эле турушат. Жогору көтөрүлгөн асабалар ары-бери шамалга желбирешет. Колдоруна чокморлорун бек кыскан дөөлөр элден бөлүнүп, ар кай жерде бир көрүнүшөт. Аскерлердин аяк-башына көз жеткидей эмес.

Баарынан да таң калтырганы, алар кенедей да кыймылдап койбойт, дарыянын шоокумунан бөлөк же бир үн чыкпайт.

Бир кезде дөбөнүн ары жагынан жалгыз атчан көрүндү да, найзасын сундуруп душмандын катып калган жоокерлерин көздөй чапкан бойдон жөнөдү. Кейпи, Айдаркандын чалгынчыларынан болсо керек. Манас ал баатырды чочулай карап турду. Ал найзасын ыргытаары менен эле баары тең кыймылга келди. Жакын турган жоокерлердин баары жүздөгөн найзаларын аны көздөй ыргытып калышты. Ал ат-маты менен кошо кулады. А жоокерлер болсо, бирөөнүн куурчагы сыяктанып, кайрадан катып калышты.

Буга таң калган Манас менен Бакай орундарынан жылган жок. Убакыт өтө берди, жоокерлер болсо баягысындай эле катыганы катыган, бир гана тоо суусунун шары жымжырттыкты бузат.

Бакай бурулуп:

— Сен ушу жерде туруп тур, мен барып карап келейин. Мунун бир табышмагы бар, — деп Манаска кайрылды.

— Өтө эле жакын барба, — деп эскертти Манас.

Бакай өзүнүн Көкчологун таскактатып чапкан теинче душмандардын жоокерлерин беттеп жөнөп калды. Жебе жете тургандай жерге барып, атынын оозун кайра бурду да, жоокерлерди бойлой чаңызгыта чапты. Аны эч ким кууган да жок, эч ким ага ок аткан да жок. Бакай атынын башын кайра буруп, эми туз эле жоокерлерди беттеп жөнөдү. Жакындап барып Бакай найзасын көтөрдү эле, миң-миңдеген жоокерлер аны туурап найзаларын көтөрүштү. Баатыр атын токтотуп: «Кана кармашка чыккыла, ары жоктор!» — деп кыйкырды эле,

миң-миңдеген жоокерлер аны туурап күчүнүн барынча кыйкырышты. Бакай кылычын сууруп алып башына ойнотту эле, миң-миңдеген жоокерлер аны туурап кылычтарын сууруп алып баштарында ойнотушту.

Бакай бирдемеге нааразы боло кубурөндү эле, миң-миңдеген жоокерлер аны туурап кубурөнүп калды. Ошондо кыргыздын баатыры дагы былкылдап күлдү эле, миң-миңдеген элдин кулкусу угулду. Бакай атынын башын буруп, Манасты карай жай бастырды.

— Бул жерде сыйкырчылык болгон экен. Бул сыйкырланган жоокерлер менен кармашсак, оң болбойбуз! — деди ал Манаска. — Биздин аярларыбызга кайрылбасак болбой калды.

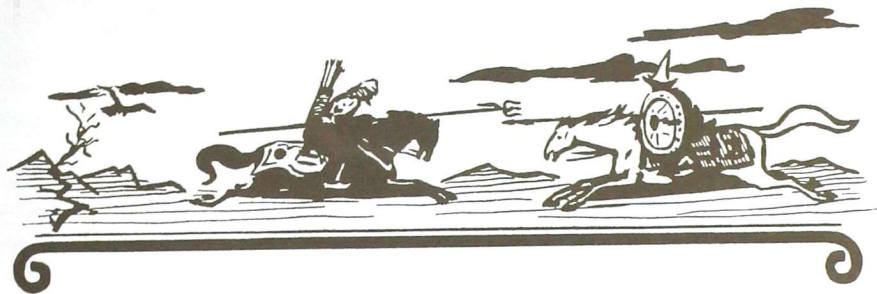
Бул өнөрдү Кошой кандан уйрөнүшкөн сыйкырчылар дубаларын көпкө окушту. «Текес канга жардамга аябагандай чоң сыйкырчы Куяс жардамга келген экен. Ал камыштарды, чийлерди жоокерлерге, бак-дарактарды ал дөөлөргө айлантыптыр. Алар кузгудөгүдөн бетер бардык кыймыл-аракеттерди туурашат. Буларды бир да тирүү жан жеңе албайт», — дешти алар.

Манас ойлонуп калды. «Өрттөө керек! Камыштар да, чийлер да оттон коркот эмеспи!» — деди ал ичинен.

Манастын жоокерлери душмандын аскерлеринен көп алыс эмес жерге от жагышты. Табияттын күчтөрүнө алы жеткен аярлардын бири катуу шамал чакырды. Ал отту душмандарга учуруп барып, ал жердегилердин баары аеки заматта чатырап куйду. Алоолонгон оттун жалыны тилин соймондотуп, тегерек тим эле тозоктун отуна түшкөндөгүдөй болуп кетти.

От өчүп, тутун тараганда алыстан Текес кандын шаары будөмүк көрүндү.

Кыз Сайкал

Сыйкырдуу жоокерлердин баарын жок кылган чоң өрттөн кийин шаардын капкасы ачылды. Кандын төгүлүшүн каалабаган шаардыктар дарбазаны өздөрү эле ачып беришти. Бул туурасында канга кабар айтканы баргандар Текес менен сыйкырчынын өлүп жатканын көрүштү. Колго түшөм деп жүрөгү түшкөн Текес аярды жара тартып, өзүн канжары менен жүрөккө уруп өлгөн экен.

Үрпөйүшкөн шаарлыктар бурч бурчта ушул туурасында, анан кыргыздардын колбашчысы Манас эди талап-тоногондор болбосун деп катуу буюрганын шыбырашып журушту. Буга кыргыз аскерлеринин ичиндегилерден нааразы болгондор да кезикти.

Баарынан да шаардыктарды таң калтырганы, Манастын каныңарды өзүнөр шайлап алгыла дегени болду. Ошентип бүтүндөй шаардагы эл чогулуп, ар кимди сунуш кыла башташты эле, бул орунга өздөрүн татыксызбыз деп бир да бирөө макул болгон жок. Акыры кан болууга сексендерге чыгайын деп калган Карача чалды көндүрүштү.

Карача макул болуп калганда эле анын чүрөктөй сулуу кызы Сайкал келип калды. Көзү айнектей, кызыл бети нурланган жан экен. Ал атасына басып келди да:

— Бул эмне кылганың, ата? Карыганда эл башкаргын келдиби? — деди.

Кызым каршы болсо, маа каяктагы кандык дегенсип Карача колдорун жайып калды.

Эмне дээр экен дегеншишип, чогулган эл Манасты карайт, ал болсо кызды бир карап койду да, унчукпай калды.

Карача элге кайрылды:

— Силер мага бийлик бермекчи болдунар эле, ошон үчүн силердин

каныңардын ким болоорун өзүм чечип берем. Каныңар Тейиш болсун!

Тейиш он сегизде болгону менен акылдуу да, чечкиндүү да жигит эле. Бирок, ал Текестин иниси болгондуктан эл анын атын атай албай турушкан.

Кан көтөрүлгөн Тейиш ат чаптырып, чоң той бермей болуп калды. Баш байгеге төрт жүз ат, үч жүз уй, жүз төө сайылды, эң акыркы келгенге эки ат, бир төө дешти. Манас да Аккуласын бул эки күндүк жерден кое берилүүчү жарышка кошмой болду.

Бул мезгилде ортого балбандар чыгышты. Казактар өздөрүнүн балбаны Байкапты кыргыздардын балбаны Көкжоруга каршы алып чыгышты. Манастын текестиктерди талап-тонобогула дегенине ыза болуп калышкан казактар Байкап Көкжоруну бат эле жеңип, кыргыздарды жер каратабыз го деп ойлошкон. Андай болбоду, Көкжору Байкапка ителгидей тийди да, тигини илгиртпей жерден көтөрүп алып, ордунда үч тегеренип туруп жерге таштап койду эле, казактардын жаман көздөрүн сезген кыргыздар кыйкырып эле жатып калышты.

Эми баатырлардын эр сайышы башталды. Ортого калмактардан үстүнө кийген чарайнасы, туулгасы күн нурларына жарк-журк этип чагылышкан жаш баатыр жигит чыкты. Минген атын ойноктотуп, колундагы найзасын ары-бери өкчөп каршылашын күтүп калды.

Казактар калмактарга каршы чыккылары келген жок, кыргыздар болсо бул кармашта ким-бирөөнүн набыт болоорун ойлоп, бир топко маалкатышты.

Эч кимдин чыкпасын сезген Манас ордунан козголуп:

— Абаке Бакай, мага Аксаргылды алып келишсин, бул сайышка өзүм тушөм, — деди.

Кара булуттай түнөрүп, жоокерлерине аябай ачуусу келген Манас, зоот кийимдерин кийип, атына минди.

Белги берилээри менен эле эки баатыр аттарына камчы уруп, найзаларын алдыга сунган тейден зымырап жөнөштү. Аттардын дубурту алда кайдан угулат. Уламдан-улам баатырлардын ортосу жакындай берди. Манас ичинен: «Бир кагып, атынан кулатып түшүрүү керек!» — деп душманын алдыртан байкап келатты.

Манаска каршылашынын суйкайган сулуу жүзү, нур чачыраган көздөрү эмнегедир тааныштай сезилди. «Сайкал!» — деп таанып койду да, кызды мерт кылбашты ойлоп, найзасын буруп жиберип, акырын гана ийинге кагып койду.

Сайкал Манастын найзасын кагып жиберди да, как жүрөктүн башы деп далдап туруп төшкө сайып өттү. Найза чорт сынып, учу сол колтугун тешип өтүп, аркасына чыгып кетти. Чарайнасынын бучүлөрү чечилип, баатырдын сол капталына кан жая берди. Манас Аксаргылдын жалын тутамдап, ээрден ооп калбай араң эле турду. Сол колунун чыдатпай ооруганына карабай Манас соо колу менен Сайкалдын зоотунан алып, аны аттан алып түшмөкчү болгондо, кыз баатыр айбалта менен бурулуп туруп чаап калды эле, Манас араңдан зорго калкан тосконго үлгүрдү.

A. Rigun

Сайкал чапкан кезде Манастын колундагы куралы ыргып кетти. Бүчүлөрү чечилген чарайнага кошулуп соот-шаймандары тушуп калды. Ээрге байланган айбалтасын алып чапканда, Сайкал да калканын тосуп коргонду, бирок башындагы туулгасы ыргып тушуп, капкара олоң чачы ийиндерин жаап калды. Таң калган эл чуулдап жиберди:

— Бу кыз тура! Бул Карачанын кызы Сайкал тура!

Колунда курал-жарагы жок Сайкал баатырдын ийининен оркоюп чыгып турган найзанын сыныгын кармап, Керкөкулун теминип калды.

Ошол замат аларга Акбалтанын уулу Чубак чаап жетти да, Манасты Сайкалдан араң дегенде бошотуп алды. Чубак ээрген оогон Манасты оңдоп, Сайкалдын атын башка кагып ийди эле, жалт берген Керкөкул үстүндө ачуусунан чаңырган Сайкалды четке алып чыгып кетти.

Ушул маалда аларга:

— Бир кызды экөөлөйсүңөрбү, кыргыздар! — деп казак Дого чаап келди.

— Булар жулмалашмай эмес, эр сайышка чыгышпады беле! — деп кыйкырды Чубак.

Кенедей чатак калмактардын, казактардын, кыргыздардын ортосундагы чоң чырга айланып кетээрин сезишкен Айдаркан менен Бакай кармаш болгон жерге шашышты. Алар тигилерди тынчытып:

— Калыс болуп бериңиз! — деп Тейиш канга кайрылышты.

Жаш кан: «Той өтүп жаткан жерде таарыныч дегенди койолу!» — деп кармашты токтотуп, өз калыстыгын кылды.

Манасты атынан тушуруп, жерге жаткырышты. Бакай найзанын сыныгын сууруп алганда, жарааттан кан шүйшүндөп агып кетти. Тегеректеген жоокерлер буга жүрөктөрү тушуп, колбашчысын үрпөйүп карап турушту.

Бакай жараланган баатырга бир дары берип ичирди эле, кандын акканы токтоп, жараат айыгып калды. Манас көзүн ачып, эки жагын карады.

Анан Бакай менен Айдаркандардын айтканына көнбөй, атына минип кайрадан кармаш талаасына чыкты.

Манасты кайра көргөн Сайкал арстанчасынан бакырып, атынын оозун кое берген тейинче качырып калды. Найзалар кайрадан кагышып, соот чарайналардан от учат. Биринчи кагышканда эле Манастын Аксаргылы очорула тушту. Ошондо Манас да бир жолу алдында алыска ат чабышка айдалган Аккуласы жоктугуна өкүнүп калды. Сайкалдын найзасы чарайнадан тайып келип, Манастын акырегине кирип кетти.

Сайкал капыстан эле атынын башын бурду да, чапкан бойдон калмактар турган жакка кетип калды. Манас артынан кууп жөнөдү. Калмактар жарылып Сайкалды өткөрүп жибершти да, Манас жеткенде кайра жабылып калышты.

Ачуусу катуу келген Манас:

— Сайкал, бери чык! Эр сайыштын акырына чыгалык! — деп кыйкырып, калмактардын алдында атын ойноктотуп ары-бери айланып жүрдү.

Кыздан жооп болгон жок. Ал атынан акырын тушту да, атасынын жанына барып туруп алды.

Тейиш кан, Айдаркан, дагы бир топ колбашчылар Бакайга келишип:

— Кармашты токтотолук, байгени Манас алсын! — дешти.

Бакай кандын чечимин баатырга угузду:

— Манас, сен жеңдиң! Токсон ат, тогуз төө биздин байге!

— Абаке, мен тогуз жуз ат берейин, экинчи «Кармашты токтот!» — дегениңди кой! Аялдан женилип, элдин бетин кантип карайм?! Кармаштын акырына чыгышыбыз керек!

Манас тынчыбайт экен деген калмактар Сайкалды кармашка кайра чык деп көндүрө башташты. Карача чал да кызын суроолуу карады. Ошондо Сайкал атын жетелеп, Аксаргылды ойноктоткон Манаска чыгып келди:

— Тынчтан баатыр, сен жеңдиң! Сайкалды эстеп жүрүшүң үчүн Керкөкулумду белекке ал.

Манас кыздын нурланган тунук көздөрүнө каршы тура алган жок. Бат эле ачуусу тарап кетти. Ал атынан ыргып тушту да, Сайкалды колдон алып:

— Белегиңе ыраазымын, Керкөкул өзүңдө эле калсын! — деди.

Кечки той, дуйум тамак баарын жараштырып койду, майрам эртеси да уланды. Жигиттер чаап баратып тыйын эңмейде мелдешти. Аркан тартмайда эмгектеп алып жер тыткан таздар көрүп турган элдин баарынын боорун эзип салды. Көп өтпөй алыстан уюган чаң чыгып калды, кечээки кое берилген аттар жакындап калган эле.

Эң алдында Манастын Аккуласы келе жатты, алдыга мойнун созуп, кулактарын жапырып малдан өзгөчө кызып алыптыр. Жаныбарым Аккула, кыргыздардын төбөсүн ошондо да бир көккө жеткизип койду.

Анан казактар дуулдап калышты, Айдаркандын Карасуру экинчи келиптир. Кырк байгенин көп бөлүгү Манастын жоокерлерине тийди. Өзунун байгесин Манас кыргыз, казак, калмактарга бөлүп берди.

Эр сайыштан соң Манас Сайкалды такыр көрө албай койду. Акыркы кечте гана, батышка боло турган журуштун алдында гана Манас кызды жалгыз жолуктурду. Ал сөздү көпкө чоюп олтурбай:

— Мага күйөөгө чык, Сайкал, — деди.

— Жок, Манас. Бизге андай тагдыр буюрган эмес. Бирок, бул экөөбүздүн акыркы кездешүү эмес экендигин жүрөгүм сезип турат, — деди Сайкал ойлуу.

Чыгыштан чабуул

Чуй өрөөнү Теңир Тоолордун тундук тарабынан орун алган. Кудай берип койгон эле жер, ошондуктан эл аны илгертен эле Сары Өзөн Чүй деп Алтынга салыштырып айтышат. Чыгыштан батышка аны тепчип өткөн жол алыскы-алыскы талааларга, Каракум, Кызылкум чөлдөрүнө, улуу дайра Эдилге чейин алып кетет. Тундуктө чычкан мурду аралагыс токойлор жатат. Чыгышка кетүүчү жол Тянь-Шань тоолорунун ортосунда кысылган Боом капчыгайына алып келет. Капчыгайдын түбүндө өзүн таштан ташка ургулап кумүштөнгөн Чүй дайрасы агып жатат. Кербендердин жолу кээде келип сууга түшсө, кээде аска бооруна чыгып мына ошол курпулдөгөн дайраны ээрчип отурат. Ал жол тоо ичинде туруп калган Кер-Көлгө, анан Көк тиреген тоолордун борборуна алып барат. Ошол жол менен жүрүп олтуруп Ат-Башы, Нарынга, алыскы Алтайга, жада калса Тибет, Кытайга жетүүгө болот.

Ошол Боом капчыгайына жеткичекти, Көк тиреген тоолордун этегинде байлык-күчү ашып-ташкан Акунбешим кандын борбор калаасы Баласагын жайгашкан. Көздүн жоосун алган кан сарайды бийик сепилдер, алардын түбүндө суу толтурулган терең коолор курчап турат. Сарайдын жанындагы мунаранын чокусунан кандын жоокерлери ар тарапка байкоо кылып турушат...

Күндөрдүн биринде кароол башы Даңгу Боом капчыгайынан чыккан каранды көрүп калды. Капчыгайга чейинки жол деле бир топ, бирок Даңгу ал карандын сарайга маанилуу кабар алып, катуу шашып келаткан чабарман экенин баамдады. Даңгу төмөн карай буралган тепкич менен шашыла тушту. Мунаранын тешиктеринен сызылып кирген жарык болбогондо, тепкичтин бардык булуң-буйткасына чейин билбегенде Даңгу эбак эле мойнун кайрып алмак. Акунбешим акыркы кездерде чыдамсыздык менен чыгыштан кабар кутуп жаткан, тезинен барып өзүнө билдируу керек.

Келген чабарман Кер-Көлдүн каны Оргодон кат алып келиптир. Анда: «Буруттардын аскери тоодо өскөн чөптөн да көп экен. Тезинен жардамга келбесеңиз өлүп калам го деп корком. Анда эле менин төгүлгөн каным Сиздин абийириңизде болот!» — деп жазылып, жардам суралыптыр.

Акунбешим чабарманга башын көтөрдү, ал жөн чабарман эмес болучу. Ак кийимдерине, бийик баш кийимине карап, анын аяр экенин билуу кыйын деле эмес эле.

— Кимсиң, кайсы уруудан болосун? — деп сурады кан муруттарына чейин чаң басып, аябай чарчаган, жашы бир топко барып калган чабармандан.

— Улуу урматтуу каным, мен Каара сыйкырчынын уулу Култаң болом, — деди чабарман. — Үйүм Үч-Турпанда, бирок аны кыргыздар Алтайдан келип басып алышты. Мен сага Орго кандан кабар алып келдим, Орго кан өзү кечээ набыт болду.

— Муну каяктан билесиң, Култаң? Сен кечээ Кер-Көлдөн алыс эмес белең? — деди Акунбешим көп тушунө бербей.

— Менин сыйкыр тоголок айнегим алысты көрсөтөт, — деп аяр ийинине асынган баштыгынан тоголок айнекти алып чыкты. — Баарын көргөзгөнү менен, жаман жери эчтекени өзгөртө албайм!

— Аярым, мага толугураак айтып берчи, — деп суранды кан.

— Мен кыргыздардын басып киргени жөнүндө эскертиш үчүн Көк тиреген тоолордун кыр-кырлары менен качып журуп олтуруп Үч-Турпандан Текес канга бардым. Бирок, кандын колу көтөрүлүп чыккан Манастын бул кулдарын баса ала тургандай эмес экен. Анын аяры Куястын да ага алы жетпей, экөө тең набыт болушту. Мен Кер-Көлдүн каны Оргого жөнөдүм. Орго мобул катты беш күн мурун мага берген. Ал жардам сурап өзүнүн алты доотайына: Ат-Башы, Нарынга, Коңур-Сазга, Чарынга, Тарагай менен Чатыр-Көлгө чабарман чаптырды. Биякка келатып Көтмалдыдан сардарың Кеймен-шахты алтымыш төрт миң аскери менен кезиктирдим. Мен аны Оргоканга жардамга жибердим, иш онунан чыккан жок! — деди Култаң жаш аралаш. — Кечөө согуш болуп, Оргокан жеңилип калды. Өзү ошол жерден набыт болуп, үч жүз миң аскери жан айласын кылып, туш тарапка качып кетишти.

Оргонун аялы Санамкул эки баласын ээрчитип Манастын ордосуна барды. Он ат тарткан арабада Манаска тартуу деп алтын-кумуш, ар кандай белек-бечкек, асыл таштар толтура жуктөлгөн. Баркыт, кызыл парча, түр кездемелер салынган. Санамкулду кандын визирин Браман казак баласы экөө коштоп барды.

«Кааласаң мени өлтүрүп ташта! Бирок, балдарыма жансоога!» — деди Санамкул кыргыздардын колбашчысына. Анан ал митаам Манас шаардан чыгып кетти. Ошондо көпчүлүгү ал тарапка өтүп кетишти. Брамандын уулу Каратай да Манастын чоролорунан болуп калды.

— Азыр Манас кайда, Култан? — деп Акунбешим чочулай сурады. — Ал келгиче даярданып алганга убактым барбы?

— Манастын аскерлери бөлүнүп-бөлүнүп кетишти, бир бөлүгү Айдаркан менен анын уулу Көкчөнүн башчылыгы астында Түп суусун кечип өтүп, Кыркыра аркылуу Чабдар менен Чарынга бет алышты. Кыпчак Үрбү башкарган жүз элуу миң жоокер Кер-Көлдүн тундук жээги менен, Бакай менен Кыргыз башкарган жоокерлерге кошулган Манас, көлдүн туштук жээги менен келатат. Алардын көздөгөнү — Баласагын!

Акунбешим кан катуу ойлонуп калды. Өмүрүндө биринчи жолу ушундай ишке кириптер болуп отурат. Көк тиреген тоолордун өрөөндөрүндө жайгашкан жерлерди ага, дагы башкаларга алардын аталары калтырып кетишкен. Бул жерлер Ногой кан менен болгон катуу кармашта колго тийген жерлер. Андан бери алтымыштай жыл өтүп кетти. Акунбешим, дагы башка кытайлар, калмактар ушул жерлерде туулушту. Бул жерлер алардын мекени болуп калганда кайра эле кайдагы бир кыргыздар чыга калып жатпайбы! Алар кайдан чыккан немелер? Аларды кой-ай деген киши чыкпайбы? Мынчалык колду алар кайдан жыйнашкан?

Акыры кан ойгонуп, өзүнө келгенсиди.

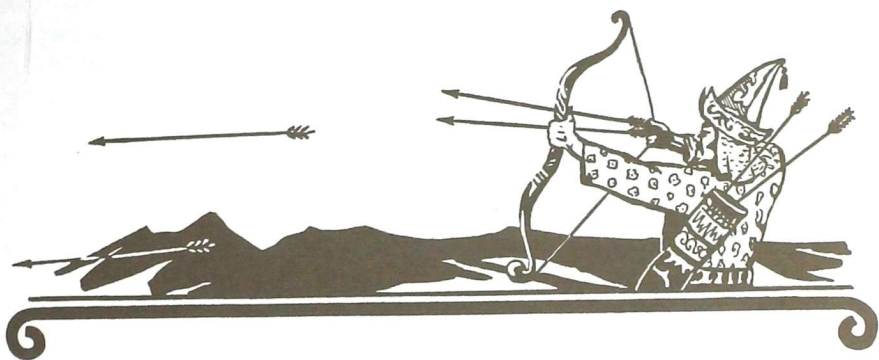
— Кашык каныбыз калганча салгылашабыз, кимди ким жеңээрин көрөбүз. Маңдайга жазса, — Акунбешимдин үнү калтырап чыкты, — согуш талаасында өлөөрбүз.

Баласагындын чоң майданында шаарга бет алган душмандар жөнүндө кабар кылып кернейлердин үнү жаңырды.

Токсон чабарман коңшу шаар башчыларынан жардам сураган кандын каттарын алып ар кайда жөнөп кетишти.

Манастын алдын тороп Шамың шаа баш болгон он сегиз миң аскер, аларга кошулуп Акунбешим кандын эң күчтүү сыйкырчы аяры Бооң жөнөтүлдү.

Капчыгайдагы кармаш

Манас аскери менен Боом капчыгайына жете берип, дайранын боюндагы кызыл тоонун этегинде топтошкон атчандарды көзү чалды. Манастын аскерин көрөөр менен алар да коктуга кирип, жок болушту.

Манас бүтүндөй аскери менен капчыгайга кирүүнү туура көргөн жок, ал жакта буктурма болушу ыктымал эле. Тоо бетинен кулатылган таштар артка кете турган жолду бууп салмак да, Манастын жоокерлери кокту-колоттордо жашынган жаачыларга бута болуп бермек.

Манас бардык уруу башчыларынан турган кеңеш чакырды. Чечимди өзү кабыл алганы менен, ал элдин пикирин угууну да туура көрдү.

— Капчыгайга кирсек анда эле өлгөнүбүз, — деди Ороздун уулу Чагатай келген эле жерден. — Тоо ичи жашынганга аябагандай ыктуу. Аскерибизди кырып алабыз.

Бакай аны жаман көзү менен карады.

— Мен мына отузга чыгып калдым, жаштарга караганда тажырыйбам да көбүрөөк, — деди Байдын акылман уулу. — Менин айтаарым бул. Чын эле тоо баштарында душмандын болушу мүмкүн. Аларга миң кишиден турган бир нече колдорду жиберибиз. Алар душманды таап, жок кылып келишет.

Манас бул сөздү эп көрдү да, Бакай баштаган кырк колду аякка жөнөттү.

Ошол кезде Ошпур чал, Кыргыз баштаган бир нече миң кол жыш токойлуу капчыгайга бет алды. Алар сактык менен дайраны бойлоп журуп отурушту, токой ичинде да жашынган душман болушу мүмкүн. Токойдон, капчыгайга кире бериштеги кызыл дөбөлөрдөн өтуштү, жоокерлер душман издеп тоо беттерин чочулай карап коюшат.

Анан эле күн күркүрөгөндөй:

— Артка тарткыла! — деген үн капчыгай ичин жаңыртты. Жоокерлер бул ка-

пыстан катуу чыккан үнгө чочуп кетишип, аттарынын жалына өбөктөй калышты. Аларга тоо баштарынан таш көчкү жүрүп, азыр эле басып калчудай болуп сезилди. Бат эле капчыгайдын бурулушунан жүрөк түшүрөөрлүктөй жандык көрүндү.

Бул бир адамдын түшүнө киргис алп жаныбар болчу. Кара жалдары түйдөктөшкөн опсуз чоң башы, түпсуз жарга окшоп үнүрөйгөн көздөрү, ар бири найзадай болгон болот тиштери, көзүнүн үстүндөгү, мойнундагы кырка-лекей тарткан курч мүйүздөрү кимдин болбосун жүрөгүн түшүрөт.

Бир мезгилде күркүрөгөн, улуган үндөр угулуп, ажыдаардын артынан толгон-токой карышкырлардын, чөөлөрдүн, илбирс-жолборстордун үйүрү чуркап чыгышты. Аларды каптап канаттарын калдайткан капкара куштар учуп келатты. Каккан канаттардан жер үстүндөгүлөрдүн бирин да калтырбай азыр эле учуруп кетуучудөй болгон катуу шамал ыркырайт.

— Оо-о, Жараткан Кудай, саа кай жерибизден жаздык?! — деген жоокерлер аттарынын башын кайра буруп, качмакчы болуп калышты.

— Токтогула! — деп кыйкырды Кыргыз. — Баарыбыз тең курал-жаракчан болуп туруп кайда качабыз?! — Бирок, анын сөзүн уккан деле киши болгон жок.

— Жаа менен аткыла! — деп кайра кыйкырды Кыргыз. — Бул желмогуз бизден алыс, бизге жеткенче качан? Эмне болоор экен, көрөлүк!

Жоокерлер жааларын керип туруп атып калышты эле, мөндүрдөй жааган жебелер куушуп келаткан жырткычтарды көздөй ышкырып жөнөштү. Бирок, ажыдаардын бүрккөн отуна өрттөнүшүп, бири да ал жерге жеткен жок. Жоокерлер менен жырткычтардын ортосу тездеп кыскара берди.

Ушул кезде Кыргыз менен Ошпурга Ырчы деген аты бар Каратай чаап жетип келди.

— Абаке! Бул аярдын кылганы! Акунбешимдин Боон деген сыйкырчысы бар, бул ошонун кылганы. Мени менен Орго кандын Ырдык аяры келди. Ошону кармашка салалык.

Орго кандын сыйкырчысы өзүнө керек дегендерин бат эле даярдай койду. Тегерегине суу толтурулган жети чоң чыны коюлду, жанында жети жоокер турду. Алардын мылтыктары Ырдык дубалаган баткактар менен октолду.

Аярдын берген белгиси менен жети жоокер тең ажыдаарды атып калышты. Ажыдаар оозунан от буркту. Бирок, баткак октор оттон өтүп барып, ажыдаардын денесине сайылышты. Ошол эле замат чынылардагы суулар атылышып, алоолонгон жалынга чачылышты. Ажыдаардын онтолоп кыйкырган үнү угулду... Түн түшкөнсүп, тегеректин баары караңгы болуп калды...

Ошол кезде Бакайдын жоокерлери чокуга чыгышып, эки жакты карап жүрүшкөн. Алардын арт жагында тоолор менен тосулган көл чалкып жатат, алдыда аскалуу чокулар көк тирешет. Бир кезекте алар жаңы эле чыгып келген капчыгайга түн түшүп калды. Чокуда күн жаркып тийип, төмөндө көөдөй кара түн түшүп турду.

Таң калган Бакайга Байкуш чуркап жетип келди. Ал аты чыккан Кошой баатыр-аярдын окуучусу болчу.

— Акылман Бакай, мен билгенди жасоого уруксат бер. Бул жерде сыйкырчылык болду.

Аяр дубасын окуп кирди. Чокуну тегеренип учуп жүргөн кузгундун бири Байкушке учуп келип, ийinine конду. Байкуш анын оозуна бирдеме салды да, куйругуна төөнүн чуудасынан жасалган жипти байлап, караңгы баскан капчыгайды көрсөтүп койду. Кузгун көккө атып чыкты да, анан караңгы капчыгайга тигинен сайылды.

Бакайдын буйругу менен жоокерлер аттарын жетелеп, капчыгайга шагыл менен акырындап түшө башташты.

Алар жарым жолго жеткенде жарык болуп калды, Байкуш сыйкырлаган кузгун октой учуп барып ажыдаардын көзүнө сайылыптыр. Бакайлар көздөрү агып калган ажыдаар Кыргылдын жоокерлери менен жан аябай кармашып жатканын көрүштү. Шамың шаанын сыйкырлуу жоокерлери артка чегине башташты. Бакайдын жаа тарткычтары тоодон аларды мээлеп миңдеген жебелерди тартып калышты эле, шаштысы кеткен душман артын карабай качып жөнөп берди...

Көңүлдөрү көтөрүлгөн жоокерлер жерде кулап жаткан ажыдаарды тегеректеп калышкан. Бир кезде анын денесинен кара түтүн уюлгуп чыга баштаганда эле дубаларын кыйкырып айтып Ырдык, Байкуштөр чапкан бойдон жетип келишти.

Түтүн тараганда карашса жерде ак кийимчен киши жатат. Ал сыйкырчы Бооң болчу, ал дагы эле тируу эле. Ырдык менен Байкуш аны тегеренип, өз дубаларын кырааты менен созуп окуп жатышты. Бир мезгилде Ошпур Бооңго секирип жетти да, бир нече жолу жүрөгүнө узун канжары менен малып-малып алды. Байкуш болсо кылычы менен Бооңдун башын ыргыта чапты, бирок баш дагы эле өлбөй, күбүрөп өз дубаларын окуй берди. Көптө барып гана сыйкырчыны эки аяр эптеп жатып тилден калтырышты.

Ошентип Баласагынга жол ачылды!

Алтайган көчүү

*Айкырып найза салышты,
Аралашып калышты.
Замбирек үңү құркүрөп,
Калкандар сынды быркырап,
Кан төгүлдү шыркырап,
Жебенин огу зыркырап,
Мылтыктын огу чыркырап,
Жер титиреп күңгүрөп,
Кулак тунду дүңгүрөп...*

Угуп отургандар Жайсан ырчы ушинтип улам эргип ырдаган сайын, ырчы күйөөлөрү, балдары катышкан кармаштарды баян этип жамгырдай төккөн сайын кечээки эле кызыл кыргын, кара сүргүндө өздөрү да кошо жүргөндөй болуп кетишет. Кудай даарып койгон мындай чоң ырчыны кайра Алтайга кайтып келген баатырлардын өздөрү да дем чыгарбай элейип угуп отурушат. Алар а согушта болгону менен мынчалыкты билишкен деле эмес. Мына эми Жайсандын баянынан кийин гана Манас каны менен бирге кандай чоң иш жасагандарын түшүнүшүп, эки жагын сыймыктануу менен карап коюшат. Жолбашчысы кандай буйрук берет, эмне дейт, алар баарына даяр. Кыргыз деп аталган уруу-уруктардын, элдин эркиндиги үчүн керек болсо жандарын да аяшпайт...

Манас Жайсанды берилип деле уккан жок. Үч күндөн бери курал-жарагын, устүндөгү кырмызы киймин чече элек Манас ойго батып, тунжурап отурат. Канын жакшы билген жакындары анын тынчын алышпады. Алар жакында Манас өз чечимин жарыя кылаарын билип турушту.

Эртеси Манас жакын санаалаш уруулардын башчыларынын баарына чабарман чаптырды. Көп өтпөй канды тегеректеп алты жүздөн ашык киши отурду.

Бул жерде атасы Жакып отурду. Манас сыйлап, акылдарына кулак төшөгөн Акбалта, Ошпур, Бердике, Дамылда аксакалдар отурушту. Айдаркан уулу Көкчө менен, Үмөт уулу Жайсан менен келишти. Кыргыз аскерин баштаган Бакай менен көкжал жардамчылары Сыргак, Серектер келишти. Манжулардын башчысы Мажик, Ырамандын Ырчы уулу келди. Акбалтанын уулу көкжал арстан Чубак келди. Кырк чоронун башчысы Кыргыз, деги койчу, Кыргыз деген атты алып жүргөндөрдүн баары келишти.

— Биз Теңир тоонун теңин бошоттук, — деп баштады сөзүн Манас, — эми Текес кандын жеринде биз тараптагылар жашайт. Кышында тоңбогону учун биз Ысык-Көл деп атап койгон Көр-Көлдүн тегерегинде да биздин досторубуз. Чуй дайрасынын Сары өзөнүндө, Ат-Башы, Нарында, укмуштай кооз Соң-Көлдө эми бизге эч ким тоскоолдук кылбайт.

Бир кезде бүтүндөй Тянь-Шань кыргыздардын жери эле. Фергана өрөөнү менен ак кар, көк муздуу Алай да чоң атам Ногой жердеген жерлерден эле. Эми биздин ыйык милдетибиз ошол жерлердин баарын кыргыздарга кайтарып берүү.

Досторум, бир кезде бизге калканч болгон, үй болгон Алтайдан көчүүгө мезгил келди. Ким Тянь-Шанга көчөм десе, алыскы жолго камдана берсин. Ким Алтайды таштай албаса, жер которгондон чочуласа — кала берсин. Биз аякта болуп келдик. Ким көз кайкыган Каркыраны, тоолордун ортосуна чөккөн ажайып Ысык-Көлдү, Сары Өзөн Чуйду көрсө ойлонуп олтурмак эмес. Ал жакта бизди бакыбат турмуш кутуп турат. Мал-жаныбыз көбөйөт. Аякта элибиз кытайдын Эсен канынан да жакшы коргоно алышат. Маа жооп бергиле, эгер айткандарым туура эмес болсо, аны да азыр айткыла.

Кыпчактардын башчысы чечен Таз ордунан турду:

— Балдарымдын бири Үрбү мени тынчытпай келет. Журуштө ал Чоң-Кеминдин шаасынын кызы Ойсалкынга баш кошкон. Эми Үрбү Чоң-Кеминдин борбор калаасы Даңгулугө кетем дейт. Баарыңар калабыз десеңер да мен балам менен кетем!

Ошондо Үрбү ордунан атып турду:

— Мен сени көч деп кыйнаган жокмун, ата! Тянь-Шанга мен өзүм деле кете берем!

Андан кийин эр жүрөк Көкчө сөз алды:

— Журуштө журуп, Жети-Суудан өткөн жер жок экенине көзүм жетти. Аякта жашаган эл да мага жакты. Мен да эбак эле көчүү туурасында ойлоп жүргөм.

Аксакалдар бир маалда күбүр-шыбыр боло калышты да, көп өтпөй кулушуп:

— Биз журушкө кеткен экен деп жүрсөк, баары тең эле аял издеп кеткен

тура. Жөн аялдарга да туш келишпептир, аялдары элдин ичин уу-дуу кылып, көчкөнгө үндөп ийишиптир. Көкчө да аяктан аял таап алыптыр.

Кеңеште кулуп, тамашалашкандары менен Манастын айтканы айткандай болооруна ишенип эле турушту. Ошентип бардыгы көчүүнү чечишти. Эски көчтө калууну эч ким каалаган жок.

Көп өтпөй баалуу килемдер жабылып, сылай жүктөлгөн төөлөрдүн кербени сапар алып жолго чыкты. Короо-короо койлор, үйүр-үйүр жылкылардын баша-аягы көрүнбөйт. Жасана кийинген, жароокерлене сүйүнгөн сулуулар аргымактарда алчакташат. Кернейлер тартылып, бир калыпта барабандар кагылат. Кудай берген эл кудай берген жерине сапар алып баратты. Тоолордо, талааларда кыздардын шынгыр уну жаңырып, көчмөндөрдүн созолонгон ырлары угулат...

Айдаркан Каркыранын көз кайкыткан тузун тандап калды, Көкчө болсо андан ары тундуктөгү Алма-Коюрга кетти. Үрбү Көтмалдыдан көп алыс эмес, Ысык-Көлдүн жээгине токтолду. Манас менен Жакып Нарын жергесин басып өтүп, Аксуу өрөөнүнө жетишти. Ак кар, көк муздуу тоолорго курчалган көк-жашыл өрөөн кыргыздардын жүрөгүн эритип, жайлоого деп ушул жерлер тандалды.

Алооке кан

Көк тиреген тоолорго курчалган Фергана өрөөнү чыны менен бейиштин жери. Тоо беттериндеги токойлор, бак-шактуу жерлер көздүн жоосун алат. Жапайы алма-алча төгүлгөн, жаңгактар көң болуп жыйылган токой ичинде куштар сайрап, арстан-илбирстер жойлоп, бугу-эликтер элтендешип, түркүн-түс гүлдүн жыты аңкыйт.

Аскадан чачырап кулап түшкөн шаркыратмалар лапылдаган ысык абаны салкындатат. Көлдөрүндө моюндарын койкойтуп куулар, каздар, биргазандар ары-бери сузүшөт. Дайраларында күмүш боор балыктар секирип ойношот. Өрөөндүн жери, жемиш бактары дур-дуйум түшүм берет.

Бул жерди Алооке кан башкара турган. Анын сарайы түркүн тустуу гүлгө оронгон бак ичинде алтын арал сыяктанып, көзгө түшүп турчу.

Күндөрдүн бир күнүндө Алооке кан сарай алдына тигилген чатырда тактасында отурган. Чатырды төрт жүздөй аябай куралданган жоокерлер кайтарчу. Бүгүн кан өзгөчө бир конок кутуп жаткан. Бир топ айдан бери анын жеринде кайдагы бир белгисиз адамдар пайда болушту. Алар жакага малын тузга, ок-дарыга алмашуу үчүн гана түшпөсө, башка учурларда тоо-тоолоп көчүп жүрүшө турган.

Тенир тоонун түндүк жерлерине, Сары Өзөнгө, Кер-Көл менен Ички Тянь-Шандын тегерегиндеги жерлерге толуп кеткен бул эл өздөрүн кыргыздар деп аташаарын чабармандар айтып жеткиришти. Алардын башчысы Манас Ногой кандын тукумдарынан болот экен. Алтыммыш жыл мурун Алоокенин атасы башка кытай төбөлдөрү менен кошулап тартып алган жерлердин ээси Ногой кандын небереси экен.

Манас менен Жакып Анжыяндан анча алыс эмес жерге конгондорун билген Алооке өзүнүн сардары Тизеликке элуу жоокер кошуп берип, Ма-

нас сарайга келип кетсин деген чакырык менен кыргыз айылына жөнөттү. Алооке жеринде уруксатсыз ар кимдин көчүп жүрүшүнө жол бербейт болучу. Бирок, ал Манастын баатырдыгынан да кабары бар эле. Көптөгөн калмак-кытайлар Текес, Орго, Акунбешим кандар Манастын колунан талкалангандан кийин жансооголап ушу Анжыянга качып келип, туруп калышкан. Алар жада калса аябагандай чоң сыйкырчылардын да ушул «жапайы буруттун» алдында алсыз болуп калганын айтып беришкен.

Ошондон улам Алооке кан келе турган коногун аскеринин күчү, алтын сарайынын жасалгасы менен таң калтырмай болду. Шаарга келе турган жолдун боюна ал алты жуз миң жоокерин кыркалай тизди.

Алоокенин тагынын жанындагы топоздой болгон алты дөбөт чатырга жакындап келаткан чакан колду көрүп, ырылдай башташты.

Манасты төрт тарабынан жыйырмадан жоокер ортого алган. Жакындай берип, бирөө кылычынын сабын кысып, бирөө найзасын оңдой кармап, бирөө азыр эле атканга даярданып, жаасына жебесин салып дегендей ар кимиси куралдарын колдорунда даярдап калышты.

Алооке жакындап калган кыргыздардын кичинекей бул тобун шылдыңдап карап турду. Бул көпкөн буруттарга сонунду гана көргөзбөсө Алооке болбой ак калсын! Оңой жоону табышкан экен?! Жаман көчмөндөр десе! Эми ал Манасты бул жерден соо кетирбейт!

Бир кезде Алооке коркуп кетти, Манастын атынын жанында кайдан-жайдан жүрөк түшүрчүдөй ажыдаар пайда боло калды да, кайра эле жер алдына житип жок болду. Чакан колдун эки жагында илбирс-жолборстор, эпсиз чоң арстандар пайда болушту. Атчандарды торпоктой-торпоктой болгон карышкырлардын үйүрү ээрчип алган. Көктө канаттарын калдайтып капкара куштар айланып учуп жүрөт. Алар күрч тырмактары менен байкуш Алоокени азыр эле тыгып кетишүүчүдөй.

Манастын түрү да тез эле өзгөрө түштү. Алооке анын чоктой күйгөн кыпкызыл көздөрүн тик багып карай албай койду. Азыр тим эле Азырейил жан алгычтын өзу келаткандай көрүнүп кетти. Кан коркконунан эмне кылаарын билбей калды. Ал саламын кыйкыра айтып, кучагын жая Манасты тосо чуркады. Ал Манасты Илияс Кыдыр өзүнүн кырк жардамчы-чилтендери менен коргоп жүргөнүн билген жок. Бирок, Манастын күчүнүн чексиз экенин, ага каршылык көрсөтүүнүн кенедей да пайдасы жок экендигин түшүндү.

Алооке Манасты өзүнүн мактанычы болгон айбанканасына алып келип, анын жүрөгүн желмогуздары менен түшүрмөй болду. Манасты көргөн жүрөк түшүрөөрлүк тайбастар мышыктын балдарынча бурчка тыгылышты. Куйругу менен бир чаап жоон карагайларды кулаткан кылыч куйрук жолборстор баатырга боору менен сойлоп келишип, жагынып турушту. Жада калса алыстан уусун чачкан учуучу жыландар тилдерин соймондотуп ийиндеринен чыкпай коюшту.

Анжыяндын каны Манасты алтын сарайда өргүп кетүүгө чакырып, кыргыз баатырынын урматына чоң той баштады. Манас макул болду. Бирок, анын чоролорунун бири Серек: «Алоокеден сак бол, ал тамакка уу кошот!» — деп эскертти.

Ошондо Бакай Анжыяндын канынан сойгонго мал сурады. Бир нече жылкыны союп, бышырып жешти да, калганын кызмат кылып жүргөн калмактарга беришип, Алоокенин ажайып багында жатып калышты.

Эртеси Манас Анжыяндын каны менен кайрадан жолугушту. Алооке кыргыздарга бирге болууну жана достукту сунуш кылды, анан жеринде каалагандарындай көчүп журуугө уруксат берди.

Манас жылмайды да:

— Сен эми мурдагындай эле Анжыянда кан болуп тура бер. Бир болуу десен мага улуу улуу Боокени, иниц Конгуроолуунун баласы Кошабышты кошуп бер. Биздин достуктун белгиси ушул болсун! — деди.

Манас ал экөөнүн тең өзгөчө жөндөмдүүлүктөрүн билүүчү: Бооке көзгө атаар мерген эле, Кошабыш аскерлерби же кишилер болобу бир карап туруп эле так санын айтып коер эле. Алооке ал экөөнү бербей койгонго алы калбады.

Кыргыздар кеткенден соң Анжыяндын каны кытай-калмактардын Бээжин тарапка билинбей жакындап көчө берүүсүн буюрду.

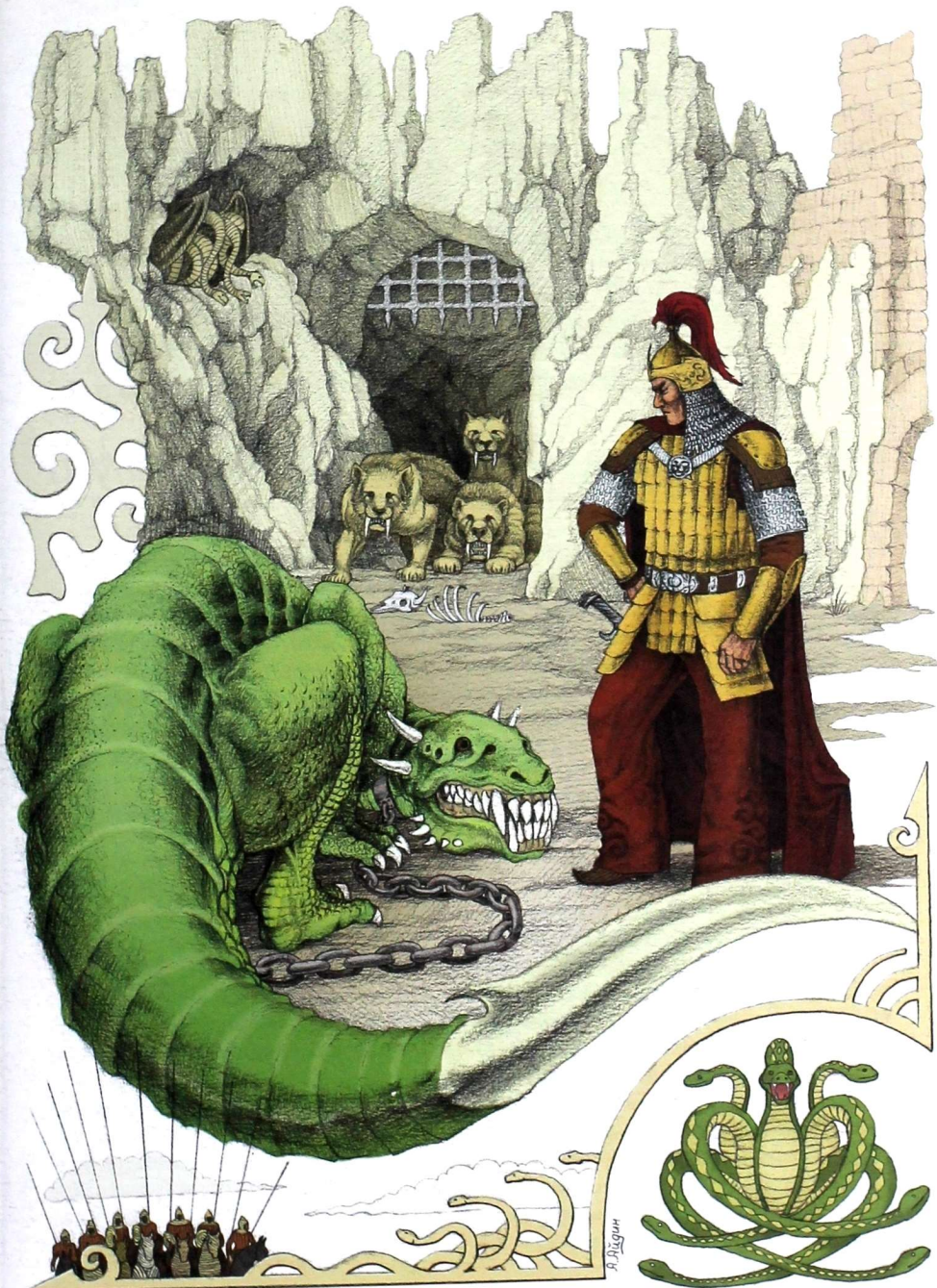
Ушундан алты ай өткөндөн кийин Анжыянда кытай-калмак деген калбады. Манас Шоорук канга каршы аттанып Памирге бет алган кезде, Алооке да алыскы жолго чыкты.

Бир кезектеги куч-кубаттуу кандын жүгү жалкы өркөчтүү токсон төөгө сылай жүктөлдү. Качып жөнөгөн Алоокени жыйырма беш миң жоокер кайтарып баратты. Анжыянда алтындан салган сарайы, бейиш гулбагы, ааламда жок айбанканасы калды. Кан алыскы жолго таштай албаган эң баалуу, эң керектүү дегендерин гана алды.

Жолго чыкканына эки ай болот дегенде Алооке кичүү баласы Коңурбайды кезиктирди. Беш жыл мурун он үчтөгү Коңурбай алыскы Бээжинге окууга жиберилген. Эми күчкө толуп, жигит болуп калган Коңурбай досу Кур менен ата-энесиникине Анжыянга жол тартып бараткан. Атасынын тууган эл-жеринен безип келатканын уккан Коңурбайдын сай-сөөгү сыздады. Ушунун баарысына себепкер Манас туурасында укканда, ого бетер тиштерин кычыратып эмне кылаарын билбей турду. Кыжыры кайнап, кек алууну көксөгөн Коңурбай кыргыздын баатырын өлтүрүүгө ант берди.

— Кармашпай туруп калаанбызды кантип таштап кете бердиңиз, атаке? Ал жердегилердин баарына чоң атам экөөңөрдүн маңдай теринер тамды эле го. Аман болсом ал буруттардан өчүмдү алам!

— Улум, кээде чечүүчү сокку уруш үчүн кичине артка чегинуугө да туура келет, — деди Алооке.

B. Aliguan

Шоорук кан менен болгон согуш

Акбалта Манастын ордосуна таң эрте келип түштү. Сөзүнүн аягы жок, башы жок, ар кайсыны бир сүйлөп, өзгөчө жыргап-куунап жаткан Алтайдан кыргыздарды көчүрүп келген Манаска өкөктөп, өзүлөрүнүн бактысыз экендигин улам-улам айтып жатты. Акбалтага бала кан эми гана түшүндү.

Алайда калган кыргыздарга найзалар менен куралданып, жалгыз өркөчтүү төөлөргө минген кара сакал-чачтуу душмандар кол салыптыр. Алар көп болгондуктан, койчулар каршылык көрсөтө албаптыр. Ошентип кол салгандар жети миндей атты Мургаб, Кара-Тегинге кетчүү ашууну карай айдап кете беришиптир.

— Ителгидей эле келип бир тийишти, — деп даттанып атты Акбалта. — Эл жакшы эле кармашты, көбү набыт болушту. Аял аттуунун баары кыйкырык-чуу менен тоо беттеп качып, ар кайда жашынышты. Ой, оңбой калдык көрүнөт!

Манас дароо эле алты чабарманды ар кайда жардам сурап чаптырды да, өзү чакан эки миң кол менен талоончуларды кууп жөнөдү.

Манастын колу душмандарды эртеси гана ашуунун аркы бетинен кууп жетишти. Кандуу кармаш башталды.

Кармаш учурунда эпсиз чоң буурасын камчыланган душмандардын башчысы алп Дөгөш Манаска жетип келип, алынын жетишинче найза менен сайып өттү. Найза баатырдын зоотун тешип кете албай, ортосунан чорт сынды. Манас кулаган жок, ал Дөгөштүн сынган найзасын жулкуп алып, аны төөнүн үстүнөн сүйрөп түштү да, Ачалбарсы менен алптын башын кыя чапты.

Манас бир кезде айгайлаган үндөр угулганын бурулуп караса, душмандарга өтө эле көп аскер жардамга келатат. Алдыда кара пил минген, Дөгөштөн да алп жоокер мына-мына жетейин деп калыптыр. Колундагы асканын сыныгындай болгон таш күрсүсүн катуу күүлөп алыптыр.

Кайра эле айгайлаган үндөр угулуп калды. Булар Бакай, Кыргыз баштаган кыргыздар экен.

Кийин ушул кармаш туурасында Жайсан минтип ырдады:

Күн обого толгондо,
Чак тѳш анык болгондо,
Кырк миң кыргыз барышты.
Жер жайнаган душманды
Жексен кылып салышты.
Шоорук кан маймун зору экен,
Жүрүп келген кошууну
Үч жүз миңче кол экен.
Өлдү көбү теңделип,
Жаны тирүү калганы,
Жарадар болуп сенделип.
Арыстан Манас баатырдын
Атактуусу сексен төрт,
Астында жүргөн кызыл өрт.
...Сандыргалуу айкөлдүн
Каарына чыдабай,
Шоорук каны баш болуп,
Качып алып жөнөдү.

Өзүнүн шаары Мургабга согуш талаасынан качып барган Шоорук тезинен Манаска белек-бечкек даярдоого буйрук берди да, эмне кылаар айласын таппай улуу кызы Акылайга кирди. Кызы жакшы эле атасын кыргыздар менен согушпа деп суранган. «Мен жаман туш көрдүм, — деген Акылай, — жердегилердин баарын учурган куюн жүрүп кеткендей болду. Анан сел каптап, жер жылып жөнөгөнсүдү. Адамдар эмне кылаар айдаларын таппай жан талашып, өлүп жатышты! Мен алымдын жетишинче качып жөнөдүм, бирок сел тез эле кууп жетип, оозу-мурдума суу кирип чөгө баштадым. Бир кезде карасам алтын чынар агып келатыштыр, мен анын бутактарына жармаштым да, үстүнө чыгып алдым. Анан карасам эле сен да чыгып алыштырсың. Биз чынарды кучактаган тейинче былкылдабай отурдук, тегеректин баарын суу каптап, сел жүрүп атты. Ал элдин баарын агызып кетти!» Анда Шоорук кызынын сөзүнө көңүл бурган эмес, көрсө ал жогорудан берилген сыр тура!

— Кызым, өлдүм! Аскерлерим талкаланды! Жакында калаабызга Манас баштаган кыргыздар жетип келет. Эмне кылышым керек?

Акылай атасына чүрөктөй сулуу кыздарга кийимдин мыктысын кийгизип, алмончоктой кылып жасантууну сунуш кылды. Анан ал кыздарды өзү баштап, Манасты тосуп чыкмакчы болду.

Шооруктун он алтыдан өтүп калган кызы чыны менен келишкен сулуу эле. Кыргоолдой мойну, жоодураган кара көздөрү, шадылуу манжалары, ичке бели менен кыздардан суйкайып бөлүнүп турчу. Кыз өзүнүн Манаска жагаарынан түк дагы шектенген жок.

Шоорук кырк төөгө алтын салынган сандыктарды жүктөөнү буюрду.

Алты жүз ат, Алтынай баштаган отуз кызды алып Мургабдан чыгып кетти.

Кыргыздар шаардан көп алыс эмес жерге токтошуп, өргүп жатышкан. Шоорук өзүнүн кербени менен дал мына ошол Манастарды көздөп келе жатты.

— Мен сага өзүм биринчи болуп кол салдым, — деди Шоорук аны Манаска алып келишкенде. — Акылыман айнып калсам керек. Эми башымды жерге ийип, кечирим сурайм. Алдына алып келген тартуум бар. Башымды алам десең башым мына, мени болбосо да элимди аярсыйң.

Манас жанында олтурган Бакайга кайрылды:

— Абаке, эмне дейсиз?

— Кан өтүнүч менен келиптир, — деди акылман Бакай. — Тим эле жибектей болуп калыптыр. Анын сөзүн угуп койсоң болчудай.

— Мейли, — деди Манас, — айтканыңыздай болсун. Жүрбөйсүңөрбү, Шоорук кандын алып келген тартуусун көрөлүк!

Кыздар жөнүндөгү кабар кыргыздарга тез эле тарап кетти. Эл ар тараптан сулууларды көрүш үчүн Манастын ордосуна чубап келе башташты.

— Боордошторум, — деп кайрылды чогулган элге Манас, — бул кыздар Мургабдын эң белгилүү адамдарынын кыздары. Алар биздин мыкты баатырларыбыздын жубайлары болуп калышат. Силер болсо көпсүнөр, бул кыздарга жар болууга ар бирин татыктуусун, бирок алар отуз гана кыз. Ошондуктан кимге жар болоорун кыздар өздөрү чечсин!

Уялган кыздардын тегерегине жоокер деген толуп кетти. Бирин бири түрткүлөшүп, тоскондору менен уруша кетип, ар ким эле кыздарга жакыныраак болууга аракеттенип жатты. Ар кимиси жакшылыктан умуттөнүп: «Балким, мени жактырып калаар?» — деген ойдо болушту.

Сулуулар үн-сөзү жок, эмне кылаарын билишпей туруп калышты. Аларды өзгөчө тан калтырганы келечек жарларын өздөрү тандап алуусу болду. Эмне болсо да тегеректеген жоокерлерди көз кыйыктары менен сынап карап коюшат.

Акырында кыздардын улуусу Аядил алдыга чыкты да:

— Адегенде биз эмес, Шоорук кандын кызы Акылай биринчи тандасын! — деди.

Элдин баары бир саамга денеси кардан аппак, көздөрү карагаттай жайнаган, сымбаты келишкен кызды карап калышты. Ошондо Акылай Манаска басып барды да, ага колун сунуп:

— Сен бизге өзүңдүн айкөлдүгүңдү көргөздүң. Эми мага жар бол, Манас! — деди.

Анан ошону эле күтүп тургансышып, башка кыздар да өздөрү жактырган жигиттерин тандап башташты. Кызга жетпей калгандары бирин бири: «Кыз тандабагандан кийин кайдагы баатыр элең!» — деп тамашалап жүрүштү. Кыз тандагандарды болсо: «Баарынан сулуусу сеники экен!» — деп куттуктап жатышты.

Үйлөнүү тоюнун үлпөтү бир аптага чейин уланды. Найза сайыш, балбан курөш, улак тартыш сыяктуу оюндар элдин чечкейин чеч кылды.

Манас кырк күндөн кийин аскери менен Анжыянга кайтып келди. Калааны кытайлар эбак эле таштап кетишкен.

Алмамбеттин тарыхы

Манас өзүнүн Аккуласы менен тоодо кадуулап бастырып келаткан. Күмуштөнүп агып жаткан булактан анча алыс эмес жерде жаткан бир кызык- тай таш анын көңүлүн бурду. Үстүндө кайкысы бар тегерек таш бийик өскөн көк чөптүн ичинде чөгүп жаткан төөгө окшошуп кетти. Баарынан да кызыгы, таштын ошол өркөчүнө күнгө чагылышкан кылыч сайылып коюптур.

Манас таштын жанына токтоп, атынан түштү да, эки жагын карады. Тегеректе киши көрүнбөдү. Анда бул сыйкырдуу кылычты ташка сайып кеткен ким болду? Бул кылыч таштан ким сууруп алаарын канча убак күттү болду экен? Алтындан жасалган кылычтын сабына баалуу таштар чегерилип, сүрөт тушурулгон.

— Жөн кылыч эмес, — деди Манас аны сабынан кармап жатып, анан араң дегенде күчтөп туруп таштан сууруп алды. Кылычтын ташка кирген учу бир топ эле майтарыла тушуптур. Кылыч атайылап эле баатыр үчүн жасалгандай. «Ташка кирген бу кылыч эмне заттан жасалды болду экен?» — деп ойлоп койду Манас.

Манас кылыч менен жерде жаткан ташты чапты эле, таш экиге бөлүнүп калды.

Албарс кылычтын курчтугуна көңүлү курсант болгон Манас кылычты куруна такты да, Аккуласына ыргып минип, жолун улантты.

Бир кезде кылыч оорлой баштап, учу узарып жер чийди да, анан эле зор жолборско айланып кетти. Ал Манасты улам-улам карап коюп, андан калбай жанында ээрчип келатты. Тоо башына чыгып токтошкондо жолборс каардуу күркүрөп койду эле, кайдан-жайдан экени белгисиз жапайы жаныбарлар пайда боло калып, баары тең Манаска урмат көрсөтүшө баштарын жерге ийип жанынан бирден чубап өтүштү.

Жолборс да бир күркүрөп койду да, тез эле күмуштөнгөн карчыга куш-

ка айланып, көккө атып чыгып айлананы жаңыртып шаңшый баштаганда көз көрүп, кулак укпаган шумдук бир канаттуулар кайдан-жайдан учуп келишип, баштарын Манастын алдында ийип, таазим кылып учуп кетип жатышты.

Баатыр оң колун көтөрүп койдү эле, карчыга туз эле учуп келип конуп калды...

Ошондо Манас ойгонуп кетти, уйкусунан толук ойгоно элек баатыр эч нерсеге тушунбөй эки жагын карады да, байбичеси Карабөрктүн боз үйүндө жатканын билди. Манас кечинде жоокерлери менен байбичесинин айлына келип тушкөнүн эстеди.

Көп өтпөй Манас чоролорунун баарын Карабөрктүн боз үйүнө чогултуп, көргөн тушун айтып берди да, эми жоругула деп суранды.

— Бул туш жөн туш эмес, — деди ал. — Жакында бир жаңылыктар болоорун аян кылган туш.

Манастын чоролору эмне айтаарын билишпей, бирин бири карап туруп калышканда өткөндү да, келечекти да айта алган көзү ачык Ажыбай ордуна туруп:

— Кабатыр болбо, Манас, — деди, — тушун жакшылыктан кабар айтып турат. Жапайы куштар менен жандыктардын сага баш урганы, сенин чексиз бийликке ээ болоорундун белгиси. Элдердин баары өзүнө баш ийет экен. Жолборс менен албарс кылыч болсо ошол элдер менен жерлерди багынтканыңа бел болуучу жолдоштуу болоорунду айтып турат. Ал жөн киши эмес, кан тукумунан экен. Күчү жагынан да, кубаты жагынан да сенден кем калышпайт экен, Манас.

— Ал ким экен? — деди кыргыз каны. — Асмандагы жылдыздар бул баатырдын атын айтып берген жокпу, Ажыбай акылманым?

— Биз бул кишинин атын мурун деле угуп жүрчүбүз, — деди акылман. — Көптөрү казактардын баатыры Көкчөнүкүндө кытай кандарынын бири Соорундуктун баласы Алмамбеттин жүргөнүн айтышат. Ал аярлыкты жакшы билет, сыйкырчылыкка кытай төбөлдөрүнүн балдары окуган жабык мектептен үйрөнгөн. Алмамбеттин колунда табият күчтөрүн башкара турган, керек болгондо бороон-чапкын, кургакчылык, нөшөрлөгөн жаан апкеле турган Жай деген ташы бар. Алмамбет мурда Кытайдын улуу каны Эсендин оң колу, атасы Соорундук башкарган аймакта адилеттуулүктүн кандыгын орноткон.

— Анан кайдан журуп Эсен кандын жакыны, биздин түбөлүк жообуздуң баласы Алмамбет биздин жоокерлик жолдошубуз Айдаркандын уулу Көкчөнүн бир тууганы болуп калат? — деп таң калды Манас.

— Мунун тарыхы кызык, Манас, — деди Ажыбай, — мен аны Акунбешим кан менен болгон кармашта колго тийгизген сыйкырдуу Култан шардын жардамы менен билдим. Шар алыстагы өткөндү да, азыркыны да көрсөтө алгыдай күчкө ээ. Ал мага буларды айтып берди.

Алмамбет он сегиз жыл мурун төрөлүштүр. Анын атасы, кытай аскер башчы каны Соорундук карыганда көргөн баласы үчүн көк теңирге жалыныптыр. Бала төрөлгөндө эки колуна кан кочуштап чыккан дейт. Бул улуу жоокердиктин белгиси! Аны дунган аял багып-чоңойтуп, Аманкул деген кул баланын артынан

калбай карап жүрчү экен. Алар баланы мусулманча тарбиялап-өстүрүшөт. Алмамбет Аманкулдан бир карыш калбай, кыргызча үч жашында эле суудай билип алыштыр. Кыргыздардын каада-салтын, ырларын үйрөнүп, Кудайга сыйынчуу экен. Алты жашынан тарта Кытайдын Улуу аярынан Эсен кандын уулу Бөрүкөз, Коңурбайдын уулу Алоокелер болуп окуганы менен өз ишениминен кайткан эмес.

Алмамбет атасынын жолун улап, анын мураскору болуп калмак, ошентип ал жаштайынан эле согуш өнөрүн, илим табышмактарын үйрөнө баштайт. Бирок ал турган турпаты менен мусулман эле, анысын аябай жашырууга туура келет, антпесе аны Кытай төбөлдөрү өлтүрүп салышмак.

Соорундук Таш-Көпүрө падышачылыгындагы өзүнүн тактысын баласына бошотуп берет. Алмамбеттин жакшы башкарганынан улам бул падышачылык көп өтпөй Гүлдөгөн деп аталып калат. Эсен кан аны кан сарайга кызматка чакырат. Бирок, ал жерде иштегендер Алмамбеттин колунан баары келээрлигин, анын өтө таза, өтө күчтүү экендигин сезишет. Бул аларга жакшылык алып келмек эмес. Эгер Эсен кан Алмамбетти бийик көтөрсө алар четте калышмак. Булардын башында Бөрүкөз, Коңурбайлар турушат. Алар чогуу окуп жүргөндө эле Соорундуктун баласын жек көрүшчү. Алар аны Кытайдагы бийликти алууга көөндөнүп атат деген шылтоо менен жаманатты кылышат. Ошентип Алмамбет өзүнүн Гүлдөгөн падышачылыгына качууга аргасыз болот. Коңурбай, Бөрүкөздөр тынчыбай аскерлери менен аякка да жетишет. Алар Алмамбетти жеңе алышмак эмес, бирок түлкүдөн өткөн куу Коңурбай Соорундукту катуу алдайт. Алар Соорундукту баш кылып Таш-Көпүрө элин бүтүндөй Алмамбетке каршы көтөрүшөт.

Алмамбет Кытайдан качып кетүүгө аргасыз болот. Ал Аманкулдан башка эч кимди таанып-көрбөгөнү менен кыргыз дегенде ичкен ашын жерге кое койчу. Ошентип Алмамбет атынан оозун түндүккө, кыргыз жергесин карай бурат.

Или дайрасынын боюнан ал Көкчө башында турган жоокерлерди кезиктирди. Айдаркандын баласы менен сүйлөшүп көрүп, өзүнө жакын кишилерди тапканын сездди. Ал Көкчөнү бир тууганын деп атап, аларга тууган болуп калды. Көкчө өзүнүн кеңештери, билгени менен ой бөлүшкөн Алмамбетти өзүнөн артык көрө турган.

Бирок, бул жерде да аларды көрө албастар чыкты. Алар Алмамбеттин Акеркечке көз артып жүргөнүн, Көкчөнүн өзүн болсо эбин таап өлтүргүсү келип жүргөнүн айтышып экөөнүн ортосуна кадимкидей эле чагым салышты. Алар муну Көкчөнү кызытып туруп анан айтып беришти эле, Көкчө аларга ишенип, Алмамбетти өлтүрмөй болуп калды. Бирок, Алмамбет булардын баары ушак экенин айтып Көкчөнү ишендирди эле, Көкчө Алмамбеттен кечирим сурап жалынып-жалбарды. Алмамбет кечиргени менен казактардын ичинде калгысы келген жок. Ал сен жөнүндө угуптур, Манас. Эми сени менен жолугууну күтүп жүрөт.

Түшүң Алмамбеттин жакында сага опол тоодой тирек болоорунан кабар берип турат!

Манастын жаңы тууганы

Карачы Манас, кандай шумдук ажайып өрөөн! — деп ийди Бакай ашуунун белине чыгышып, алдыда ачылган кооздукту көрүшкөндө таң калганын жашыра албай.

— Бул жерди калмактар Көтөлүк деп коюшат, — деп түшүндүрдү Манас, — тоо башынан миндеген булактар агып келишип, курпулдөгөн чоң дайрага айланышат. Андагы каз-өрдөктөрдүн, куулардын көптүгүн кой! Белден буралган бетегелерин ат туягы аралаган эмес. Биз Тянь-Шанга көчүп кеткенден бери Көтөлүккө киши басып келе элек.

— Анда ылдый тушуп, аң уулабайлыкпы! — деп сунуш кылды Бакай.

Кыргыздын каны төрт жүздөй жоокери менен мергенчилик кылып жүргөнүнө бир жумадан ашып калган. Андан бери нечендеген аркар-кулжаларды, эчки-кийиктерди сулатышты, кай бири канжыгаларына илбирстердин терилерин бөктөрүп алышкан. Бул жерге өргүйбуз деген кабар жоокерлердин баарын тең кубандырды.

Жайлуу өрөөндү Манас да, анын жоокерлери да аябай жактырып калгандан улам бул жерди Талас деп аташып, кан ордосун ушул жерге орнотмой болушту.

Дагы эле а-бу дегиче бир топ күн өтүп кетти, бир күнү Ажыбай өзүнүн көзү ачыктыгы менен тундуктөн Таластын ашуусуна Алмамбеттин келе жатканын билди да, Манаска кабарламакка шашылды. Кыргыз каны кытай канзаадасын сый-урмат менен тосуп алууну чечти, бирок адегенде ал Алмамбеттин жүрөктүүлүгүн сынап көрмөк болду. Ал Акбалтанын арстан сымак уулу Чубакты баш кылып беш баатырды Алмамбетти тосуп келгенге жөнөттү.

Алмамбет кабактарына кар жаап сумсайышкан кыргыз жоокерлери алдынан чыгышканда да, найзасын оңдой кармап, кылычтын сабына кол тийгизгени

гана болбосо бир селт этип койгон жок. Шаштысы кете тушкөн баатырлар аргасы түгөнө Алмамбетти жандай бастырышты.

Алар өрөөнгө үн-сөзү жок тушушту. Алмамбет атынын оозун туз эле кандын өргөөсүн карай бурду. Жандап бараткан Ажыбай кытай канзаадасына: «Урматтуу Алмамбет, мен сиздин эр жүрөктүүлүгүңүздү, бирөөгө баш ийбестигиңизди билем, ошентсе да кан менен учурашканыңызда аттан тушүшүңүздү сураар элем. Антпесеңиз бирибиз да соо калбайбыз. Манастын ачуусу келсе, анда эле иштин буткөнү! Бөөдө жерден кан агызбай, канга урмат көрсөтүңүз!» — деп акырын айтты.

Ажыбай атынан секирип тушуп, Алмамбеттин атын суулуктан алды. Алмамбет атынан үн дебей тушуп, өргөөнүн ичине кирип кетти. Ал Манасты дароо эле кийминен, анан каардуу түрүнөн тааныды да, Бакай экөөнүн оң жагындагы орун бош экенин байкап калды. Кирээри менен катуу үн чыгарып учурашты эле Манас, Бакай экөө тең алик алышты. Жакындап келип Алмамбет Бакайга колун сунду, ал Алмамбеттин колун кысып, кытайды Манас экөөнүн жанына отургузду. Кыргыздардын каны ошондо Алмамбетке колун сунду.

Манас тамак алып келууну буюрду да, мейман кичине шам-шум этээри менен суроо берип кирди.

— Менин тегим туурасында сурабай ак койгулачы, — деди Алмамбет кейиштуу, — мен өз элинен безген бир жалгызмын. Кайдан келип, кайда баратканымды өзүм да билбейм. Бара турган жерим деле жок. Бир күнү өлүп жок болчу селсаякмын. Мени күтө турган уйум да жок. Мен көк тиреген тоолорду баш маанек этейин деп жүргөн, арканын узө качкан бир тулпармын. Жүрөгүм уйгу-туйгу, кайдан эмне келээрин да билбейм.

Ичинде бугуп жаткан сөздөрүн төгүп алган жигит таштай болуп катып калды. Биринчи болуп тынчтыкты Манас бузду:

— Урматтуу чоролорум, — деп кайрылды ал жоокерлерине, — биздин салтты жакшы билесиңер. Канга кандай урмат-сый көрсөтүлүшү керек! Тартууларыңарды камдап, баатырдын көңүлүн жайлагыла!

Манастын буйругу менен Алмамбеттин алдына кыргыз канынын жоокердик кийимдери жабылган Аккуланы жетелеп келишти. Асыл таштар менен кооздолгон алтын ээрге Манастын жакшы көргөн буюмдары — Сырнайза, Аккелте мылтык, Ачалбарс кылыч бөктөрүлүп коюлган. Сегиз уруу башчысы аттарын Манастын белектерине кошушту. Кыргыз каны буларга кошкон да бир белек — кең көкүрөктүү, жаа жондуу, баскан жерин ое баскан, башын жогору кармаган Сарала чын эле көргөндөрдүн көз жоосун алып турду.

Мындан бөлөк Манас Алмамбетке алтын кыйытылып тигилген кымбат чепкендерди, куржун көзү толо жамбыларды тартуу кылды. Кытайдын канзаадасы кыргыздардын мындай белек-бечкегине эт-бетинен деле кеткен жок, аный деп да айтпады. Манас муну өзүнчө тушунду да:

— Алмамбет, сени мынчалык тартууларга көөмп, кал дегиси келип турат го

десең анда жаңылышасың. Бул аты алыска утулган кытай жоокерине көрсөтүлгөн гана сый-урмат. Калаарыңды же кетээриңди өзүңдөн башка эч ким чечпейт. Неппаадам кала турган болсоң Алмамбет биздин бир тууганыбыз деп кучак жайып тосуп алабыз.

— Кыргыздардын мындай сый-урматына аябагандай ыраазымын, бирок бир Сараланы гана алууну чечтим. Силердин аттарыңар, урматтуу кандар, өзүңөргө керек болот, — деди канзаада Манастын суроосуна жооп бербей.

— Коногубуздун урматына ат чапшайлыбы! — деп Серек сөзгө аралаша калды.

Бул сөз баарына жагып калды. Манастан бөлөк кандардын баары аттарын жарышка кошушту. Кыргыз канына Ажыбай басып келип:

— Байгесиз да ат чабыш болчу беле, Манас! Байгени айт! — деди.

Керекке дагы Серек жарап кетти:

— Бул жерде мал-жаныбыз жок, байге катары жаш жигиттерди саялы. Аларды жеңгендер алсын!

Ат чабышта биринчи болуп Алмамбеттин Сараласы келди да, ошол күндөн тартып жети жигит кытай канзаадасына берилип кызмат кылмай болушту.

Манас Алмамбетти эки күн удаа коноктоду. Үчүнчү күн дегенде ага минтип кайрылды:

— Урматтуу Алмамбет! Эми үйгө кайтышыбыз керек, мен сенин чечиминди кутуп жатам. Кыргыздар менен жашайм десең, менин бир тууганым бол, анда жолго чыгалык. Алмамбет, жообунду бер!.

— Менин тентигениме көп болду, — деди Алмамбет, — өлүп калсам мени көмө турган, жоктоп ыйлай турган кишим жок. Мен силердей бир туугандуу болуп турам. Араңарга кошуп алсаңар, эл ичинде жаша десеңер, мен үчүн мындан өткөн бакыт жок.

Алмамбет ушинтип Манастын бир тууганы жана оң колу болуп калды.

Санирабийга

Ушундан көп өтпөй Манас Алмамбетке колукту издемей болуп калды. Бирок, Алмамбет адегенде Манастын өзү кыргызчасынан кудалашып, калын берип, той өткөрүп үйлөнсүн, анан мен үйлөнөм деп туруп алды. Манаска бул туурасында ачык эле айтты: «Мен сени үйлүү-жайлуу экен деп ойлогом. Эки аялың бар экенин да билем! Мен жакында ордодогу Карабөрктүкүндө болдум. Аның жыландан беш бетер тилин соймондотуп, сени токолун Акылайдан кызганат экен. Акылай болсо сени көп көрбөгөндүктөн Манас дайыма Карабөрктүкүнөн чыкпайт деп ойлойт өңдөнөт. А сени тигиникинен да, мунукунан да таппайсын, өзүңчө эле аялы жок бойдок немедей жүрөсүн!»

Алмамбет айткандай Манас Карабөрктү күчтөп алса, Акылайды тартуу катары алганы да чын. Аялдарына анча деле көңүл бурчу эмес, алардын Манаска кенедей да таасири жок болучу...

Ошентип Жакып минтип карып калган чагында баласына колукту издемек болуп жөнөп калды. Бир топ ай өтүп-өтпөй Жакып ордого чарчап-чаалыгып, бирок кубанычтуу кайтып келди.

— Ойноп келген жокмун, жол азабы, көр азабы деген болбой коймок беле, — деди ал Манаска кекээр сүйлөп. — Барбаган жерим калган жок! Чаржуйда болдум, Самарканда болдум, Ташкенде да болдум. Издебеген жерим калбады, эч жерден сага туштук колукту таба алган жокмун. Букардын чүрөктөй сулууларын көрдүм, алардын бирөө да мага жакпады. Ашуу ашып, чөл басып, тажиктердин Кайбусуна да бардым. Кайбунун отуз шаарынын каны Атемир жашаган Кейип калаасына да келдим. Эмне кылаарымды билбей калдым! Аякта кыздарды көрө албайт экенсин, баары тең бетин паранжы менен чүмкөп алышат экен!

Кудай жалгап, Алым мырза деген жакшы кишиге кезигип калдым, ал эки жамбы күмүш берсем издеген кызды тапканыма жардам берди. Атемир кандын кичүү кызы Санирабийганын табылгыс кенч экенин айтып берди да, кыз сейил курчу бак ичине жашыруун киргенге жардам кылды.

Бак ичине көлмө жасалыптыр, аны тегерете жангак, алма, алча, бадам, жузум, деги койчу, эмне деген гана бактар тигилбеген. Мен көлмөнүн жээгиндеги камыштарга жашынып калдым. Карап турсам, бир кезде бакка бир топ кыз ээрчишип келип, ар түркүн оюндарды ойноп киришти, ырдашты, көлмөнү жээктеп ары-бери басып, сейил курушту, мени байкашкан да жок.

Алардын экөө аябай эле жакын келишти. Жемиштерден узуп жеп, шыңкылдап ары-бери басышат. Кымбат баалуу жибек көйнөктөрүнүн этек-жендери желге учуп, күн нурларына түсүн өзгөртүп, түрлөнөт. Бирөө тим эле чүрөктүн чүрөгү экен. Үнү кадимки эле периникиндей, капкара чачтары, каштары көздүн жоосун алат. Көздөрү кудум эле ботонун көздөрүндөй. Аппак жузу, кыпча бели, келишкен өң-турпаты, жашына карабай орду менен акылдуу сүйлөгөн сөздөрү кимди болсо да суктантпай койбойт... Дароо эле ичимден Манасыма тең болчу кыз экен деп ойлодум!

Жанындагы курбу кызын Алмамбетке колукту болчу жан экен деп болжоп койдум. Атгарын да угуп алдым, биринчисинин аты Санирабийга, экинчиси — Арууке экен, ошентип кан сарайына бет алдым. Аяктын багы да керемет экен, так ортосуна кан чатыры тигилиптир. Ичине кирип, отуруп алдым. Карасам, бир кезде кароолчулар чуру-чуу түшүшүп жетип келишип, ким дегенсин, эмнеге кан ордуна отуруп алгансың деп үстөкө-босток суроо жаадырышты. Көп күнкү жүрүштөрдөн кийин кийимдин да орою кетип калган. Кароол башы мени дервиш деп ойлоду окшойт: «Аш үйгө бар, курсагыңды тойгузушат», — дейт. Мен: «Эй, көзүңдү ач! Кан ордуна отурсам акым бар үчүн отуруп жаткандырмын! Мен силердин каныңар Атемирге кудалашайын, анын кызы Санирабийгага куда түшөйүн деп келдим! Мен ал кызды көрүп, жактырып калдым», — дедим. Ошентсем аларың баягыдан беш-бетер чуу түшүп эле жатып калышты. «Анын жүзүн көрүүгө эч кимдин акысы жок болсо, кандын кызын кантип көрдүң? Өлө албай жүргөн немесиң го!» — деп мага кыйкырып калышты. Карап турсам бир аздан соң чындап эле башымды алып салыша тургандай. Жиним келип кетти. Мен да аларга: «Мени өлтүрсөңөр, бир эле чал өлүп калат. Мен кара-кыргыз уруусунан болом. Менин каным, албарстын каны сыяктуу эле, анын ар бир тамчысынан жүздөгөн жигиттер өнүп чыгат. Ошентип ал жигиттер келип тажиктерге кол сала турган болсо, силерден эмне калат, ыя?» — деп бакырдым.

Ошол кезде Атемир кан жан-жөкөрлөрү менен сарайдан чыгып келатыптыр. Мен жөнүндө айтканы кароолчулар аны карай жүгүрүп калышты. Кейпи, Манас, сенин эрдиктериң туурасында ал да уккан көрүнбөйбү, мени дароо эле кабыл алды. Менден кантип кутулуунун айласын аябай издеди, кызына дүйнөдө эч ким төлөй

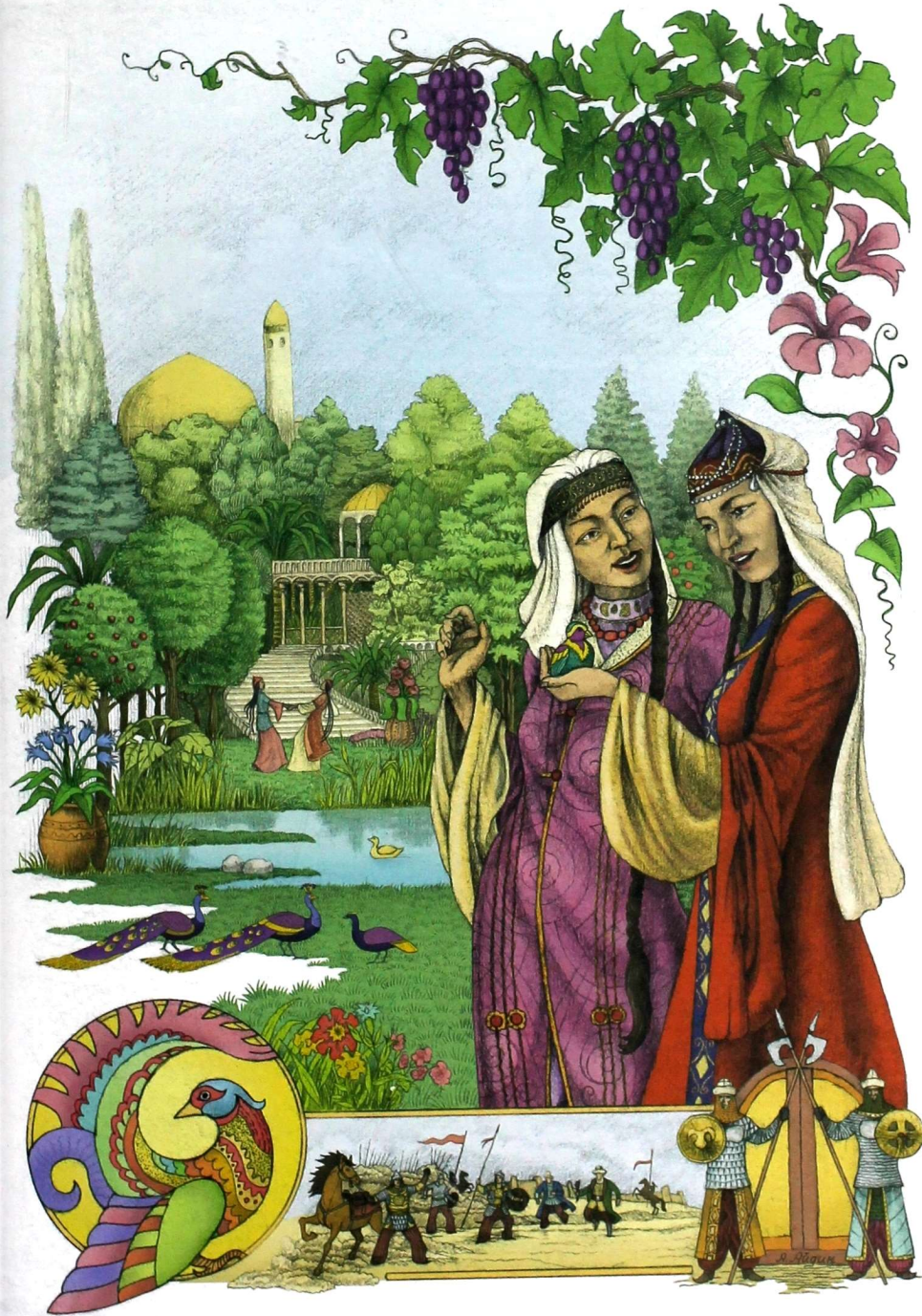
эле калын сурады. Ойлоп таппаганы жок, алтымыш төө сурады, анысы да жөн төө эмес, баштары кара ак төөдөн отузду, ак баштуу кара төөдөн дагы отузду дейт. Ага кошуп беш жүз ат сурады. Жүзү мандайында жылдызы бар карагер, жүзү кара куйруктуу кызыл ат болсун дейт. Дагы карала, кула, тору аттар болсун дейт. Эки жүз уй сурады, алардын да өнү ар түркүн: ак, кара, кула, карала-сарала болсун дейт. Кейли Атемир мага, Манастын атасы Жакыпка ачык айтып баш тарткандан коркту окшойт, ошондуктан ушинтип табышмактангып ийди. Мени баш тартат деп ойлodu көрүнбөйбу. Ага кошуп эки миң кой сурады. Кырк миң алтын тыйын, миң жамбы сурады.

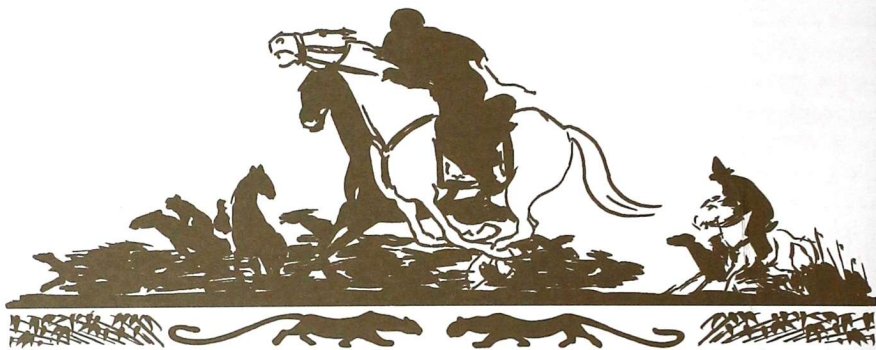
Мен кандын сөзүн бөлбөй баарын кунт коюп уктум да, мени коштоп жүргөн Меңдибайга: «Шарт боюнча куда түшүп келген кишилер тартуу бериши керек эмеспи. Куржунду бери апкелгилечи!» — дедим да, андан он куйма алтын, он күмүш жамбыны сууруп чыгып Атемирге сундум. Тим эле тажиктердин оозу ачылып, көздөрү чанактарынан чыгып кете жаздады! — Жакып кубанычын жашыра албай карсылдап кулуп калды.

Чынында эле Манас Жакып экөө мындай калыңды таба алышмак эмес. Бирок, илгертен келаткан салт боюнча, кудага бараарда тууган аттуунун бири калбай жардам бермек абзел. А Манастын мен кыргызмын деген туугандары аябагандай бар эле. Ошентип ар ким Манаска төөсүн, атын, уюн же коюн кошумча кылууну милдетим деп санады.

Чон кеңеште малды тажиктер сурагандан үч эсе көп беруу чечилди. Атемир күйөө баласынын берешендигин баалап алсын. Манас кыргыз элинин күчүн көрсөтүш үчүн койчулардан, анан мал айдоочулардан тышкары алтымыш миң жоокерди өзү менен кошо ала кетти.

Манас менен Санирабийга

Анжыяндан Кейипке чейинки жол бир топ эле алыс. Жер жайнаган малдын туягынан чыккан чандан күндүн көзү көрүнбөй калгандай малды айдаган Манастын эли он эки күн удаасы менен жол жүрүшүп, шаарга киргенде тажиктерге акыр заман келгендей эле болуп туялду!

Баарынан кызыгы айкырган төөлөрдү, чандан үрккөн аттарды, мөөрөгөн уйлар менен маараган койлорду жайгаштыруунун аяласын таппай жүрүшүп, күйөө бала менен анын кишилерин такыр эле эстеринен чыгарып коюшкансыды.

Ошондо Манас өргөөсүн шаардын сыртына тиктирди. Түндөсү ачуусу келгенден уктай албай да чыкты. Атемир Жакып менен Манасты ойлоп да койгон жок окшоду. Мынчалык калың көрбөгөн неме акылынан айнып калгандай болду? Бир жагынан колуктусу жөнүндөгү ойлор да Манастын тынчын алды. Санирабийга өзү ойлогондой сулуу болду бекен? Акыры Манас чыдай албай кетти. Ажыбайды ээрчитти да, сарайды карай бет алып жөнөдү. Бере албайт деген калыңды болсо берди, эми колуктусун бир көрүшү керек эмеспи.

Манас менен Ажыбай кароолго куйма алтындан экини беришти да, кармалбай эле сарайдын дарбазасынан өтүп кетишти. Алар Санирабийганын сарайын тосуп турган камыштуу көлдөн да көлөкө сымал бат эле өтүп кетишти. Кичинекей сарайдын тынчтыгын сактаган каз-өрдөктөр, куулар үн чыгармак тугул, ойгонуп да коюшкан жок.

Ажыбай бир топ жамбы, анан куйма алтындан алды да, алдыга кетти. Ал кандын кызын акылман Нааркул баштаган куралчан тогуз кыздын кайтараарын билүүчү.

Ажыбайдын келишин Манас чыдамсыздык менен күттү. Акыры Ажыбай да куйма алтындарын Нааркулгө белек кылып, сүйлөшүп келди. Нааркул кароолдогу кыздарды ээрчитип, алардын жолун бошотуп кетишти.

Манас жүрөгү дукүлдөп, Санирабийга жаткан жерге кирди. Кенен бөлмөнүн ортосунда четтерине алтын карматылган көшөгө менен тосулган чоң керебет турат. Үстүнө чүпөрөк жабылган чырак үйдүн ичин булбул гана жарык кылат.

Манас керебетти жаап турган көшөгөнү өзүн карай булкуп алды эле, андагы пахтадан жасалган мамык төшөктөрдө ай десе айдай, күн десе күндөй сулуу кыз уктап жатыптыр. Манас түшүмбү же өнүмбү дегенсип, кыздын денесине колдорун акырын тийгизип көрдү эле, ага баары тең чындыктай сезилди.

Ошол кезде Санирабийга уйкусуна чочуп ойгонду да, көздөрү күйүп өзүн карап турган Манасты көрүп, кыргыз баатырынын сүрүнө чыдай албай калтырап-титиреп кетти.

— Сен кимсиң? — деди коркуп кеткен кыз. — Биякка кантип кирдин? Бул жерге бир да эркек кирбеши керек! Тез жооп бер, болбосо кароол келип, өлтүрүп коет!

— Мен Манасмын! Мен сага калың берип, үйлөнөйүн деп келдим! Мен биякка сени көрөйүн деп өзүм келдим. Мен сен күйөөгө чыга турган Манасмын! Сени көрүүгө менин толук укугум бар, ошон үчүн жуурканыңды сыйрып алдым. Керек болсо көйнөгүңдү сыйрып алам, — деп Манастын ачуусу келе түштү.

— Ачууланба баатыр! — деп эми Санирабийга Манасты жоошута баштады. — Эмне мынча ачууң келди? Мен айтканды түшүн да. Качан үйлөнгөнүңдө анан мен сенин колуктуң болом, ага чейин атамдын үйүнүн абийирин төкпөй кетип кал!

— Мен Манасмын! — деп көктөндү баатыр. — Менин атымды уккандын баары калтырап калат. Сен да маа баш ийишиң керек!

— Сен кыргыздардын Манасы болсоң, мен Кайбунун Санирабийгасымын! — деп кыздын ачуусу келе түштү. — Көзүңдү бул жерде жөн эле акырандата бербе! Эртеден бери эле «Манасмын, Манасмын дейсиң!» Манас деп атап коюшса анан эмне демексиң? Балким, мен да кызматкеримди Манас дээрмин! Койчумду да Манас деп чакырам. Дүкөнчүмдүн да, жоокеримдин да аты Манас. Тез жогол бул жерден, болбосо же сени, же өзүмдү өлтүрүп салам! — деп Санирабийга жаздыгынын алдындагы канжарын сууруп чыкты.

Жини аябай келген Манас кызды колго чапты эле канжардын мизи баатырдын алаканын тилип кетти да, килемге кан шорголоп калды.

Коркуп кеткен Санирабийга канжарын колунан түшүрүп жиберип, эми Манаска чуркады. Манас аны туртуп жиберди да, сыртка чыгып кетти.

Каныкей

Жакып добулбастын бир калыпта чыккан үнүнөн ойгонуп кетти да, боз үйдөн атып чыгып, калың аскердин кыймылга келип калганын көрдү. Чатырдан чуркап чыгып жаткан жоокерлер, аттарын издеп жатышты. Караңгыда алар бирин бири сузуп, бир бирине кыйкырышып, курал-жарактарын тагынып жатышты. Тегерек бирпаста эле чуру-чуу болуп кетти.

— Эй, токтогула, эмне болуп кетти? — деп Жакып жоокерлерди токтото да албай, тыңгылыктуу жооп да уга албай койду.

Бир кезде өзүн көздөй шашып келатышкан Бакай менен Кыргылды көзү чалды.

— Манас жинди болуп калыптыр! — деп кыйкырды Бакай. — Шаарды басып алып, күлүн көккө сапырам дейт!

Баары чогулуп, Алмамбет, Ажыбай, Кутубийлер тынчыта албай жатышкан Манаска жетип келишти. Баатыр көлдө чакчелекей түшүп тырпырашкан каз-өрдөктөрдү туш келди аткылап жатыптыр.

Чуркап жете келген Бакай Манастын колуна асылды эле, аны Манас Алмамбет жакка силкип таштады. Бурулуп атасы Жакыпты да ыргытмакчы болду эле, ал Манастын колуна асылып:

— Бул эмне кылганың, Манас? Биз саа эмне кылдык эле? Кызды алып келип көрсөтпөгөнүнө биз күнөөлүүбүзбү? Ачууң менен эми баарыбызды кырып сал! Акылыңа кел! Көзүңду ачып, тегерегиңди кара. Балким кыздын келишине мен жолтоо болуп жаткандырмын? — деп кыйкырды.

Жинденген Манаска атасынын бул сөздөрү катуу тийди. Ал бир аз тынчый түштү, бирок сүрү дагы эле катуу эле.

— Аккуланы алып келгиле, — деп буюрду Манас, анан жан-жөкөрлөрүнө

кайрылды, — менин силерге кылганым туура эмес болуп калды! Бирок, биз баары бир көпкөн Атемирди, кызы экөөн жазалашыбыз керек. Биз келгенде тажиктердин каны тосуп чыгып да койгон жок, бизге караганда ага мал артык экен!

Ошол кезде дарбаза ачылып, калаадан атчандардын жоон тобу чыгып калды. Алар туз эле кыргыздардын жол башчыларын көздөй бет алышты. Алдыда Атемир, Санирабийга экөө келатышты. Кыргыздар атчандардын жармы кыздар экенин байкашты. Алардын кийгени алтын бастырылып тигилген чепкендер эле.

— Урматтуу меймандар, — деди Атемир жете келип, — силерди куттуруп койгонубузга көптөн-көп кечирим сурайм. Жер жайнаган малды айдап келип, бизди шаштырып койдунар. Урматтуу конокторубузга сыйлуу жайлар даярдалып коюлган, бектерди ээрчисениздер.

Санирабийга атынан түшүп, Манастын жанына акырын басып келди да, баш ийип, баатырдын колуна кармап:

— Эгер таарынтып койсом, кечирип кой баатыр! — деди. — Мен жана эле үйлөнсөң сенин колуктуң болом деп айтпадым беле!

Санирабийганын назик колу Манасты селт эттирди. Ал кыздын колун өз колуна алды. Эми экөөн бир өлүмдөн башкасы ажырата да алмак эмес.

— Мана! Сен айтылган калыңды төлөдүң, эми биз, Кайбунун тажиктери биздин каныбыздын кызын сага берүүгө макулбуз, — деди Атемирдин вазир Абылкасым. — Баарыбыз силердин келишимге күбөбүз!

— Биз дагы күбөбүз! — деп шашып кетишти кыргыз уруу башчылары.

Манаска убакыт токтоп калгандай сезилди, ал колуктусунан көзүн албай арбалган немедей карап турду.

— Атемир каныбыздын кызы Санирабийга менен кыргыз каны Манастын никесин жарыя кылам! — деп элге катуу жарлык кылды Абылкасым. — Мындан бөлөк Манастын жан-жөкөрлөрүнө кырк кыз тартуу кылабыз!

— Манастын ар бир баатыры өзу жактырган кызын алсын! — деп кошумчалады Атемир.

Манастын жигиттери алактап калышты, беттери чүмкөлгөн кыздарды кантип тандап алмаксың. Андай болсо кыздардын өзүлөрү тандашсын. Бири биринен өткөн баатырларды көргөн кыздар да абдырап калышты.

Ошондо ат чабыш уюштуруп, кыздарды боз үйлөргө жашырмай болушту. Ар бир чыгып келген жигит жактырган боз үйүнүн жанында калсын деп чечишти. Андан соң кыздардын көзүн байлап, ар кимиси тизилип турган жигиттерден болочок күйөөлөрүн өздөрү тандамай болушту. Акыры келип эле бир кудай жар кылдыбы же ким билсин, баары тең өздөрүнүн жактырган жубайларын таап жатышты.

Ошентип Алмамбет Аруукелуу, Бакай Нааркулдуу, Сыргак чүрөк Сыягүлдуу, Ажыбай теңдешсиз Улугаттуу, Кутубий перинин кызы Кыяпат-

туу болуп калды, Манастын кырк чоросу бүтүндөй өз жуптарын таап алышты. Кийин кыргыздар Каныкей деп атап калган Санирабийга ар бир кыздын кооз жасалгалар, кымбат кездемелер, төшөнчү-жууркандар, алтындап жасалган кийим-кечектер сыяктуу өз энчисин кургуштөтүп берди.

Үйлөнүү тоюна Кайбунун тажиктеринин баары келди. Манастын энеси, карып калган Чыйырды да кыргыз урууларынын тогуз жуз аялын ээрчитип тойго келди. Той кырк күн уланды. Келген меймандар тамак-аш менен оюн-зооктон чарчашты. Бул тойдун эң бактылуу кишилери Манас, Каныкей болду. Алар өмүр бою бирин бири издеп жүрүшүп, эми кошулгандай болушту.

Арадан дагы миңдеген жылдар закымдап өтөт, ал эми Манас, Каныкейдин аттары дайыма элдин эсинде калат.

Манас менен Каныкей бактылуу өмүр сүрүштү. Алар Семетей деген балалуу болушту. Ал да атасы сыяктуу кыргыз элин даңкка бөлөдү. Бирок, бул алдыда боло турган окуя.

Манастын улуу казаттары али алдыда. Азырынча бактылуу баатыр менен чүрөктөй сулуу Каныкейдин тою уланып жатат. Өздөрүнүн канынын акылдуу да, сулуу да кызга үйлөнгөнүнө кыргыз эли өзүнчө эле бир кубанычта!

*«Көбү төгүн, көбү чын,
Көпчүлүктүн көөнү үчүн,
Көрүп келген киши жок,
Көбөйткөн менен иши жок.
Күңүлдөтүп айтабыз
Көк жал Эрдин жөнү үчүн...»*

«Манас» эпосунан

